

Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier - ISV
Campus Norrköping

Sverige och Återvandringen

- Föreläsningar kring återvandring i 1990- talets Sverige

K. Joakim Björkman

Magisteruppsats från Utbildningsprogrammet för Samhälls- och kulturanalys

ISRN: LiU-ISV/SKA-D--07/11--SE

Linköpings universitet

Linköpings universitet, Campus Norrköping, 601 74 Norrköping

Sverige och Återvandringen

- föreställningar kring återvandring i 1990-talets Sverige

K. Joakim Björkman

Handledare: Erik Olsson

D-opsats år 2007

ISRN: LiU-ISV/SKA-D—07/11--SE

Linköpings universitet

Institutionen för samhälls-
och välfärdsstudier

	Institution, Avdelning Department, Division Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier Samhälls- och kulturanalys	Datum Date 2007-05-29
Språk Language ☒ Svenska/Swedish ☐ Engelska/English	Rapporttyp Report category ☐ AB-uppsats ☐ C-uppsats ☒ D-uppsats ☐ Examensarbete ☐ Licentiatavhandling ☐ Övrig rapport	ISRN LIU-ISV/SKA-D--07/11—SE ISSN ISBN Handledare: Erik Olsson
Titel: Sverige och Återvandringen – föreställningar kring återvandring i 1990-talets Sverige Title: Sweden and Return-migration – notions of return-migration in Sweden in the 1990's		
Abstract This thesis deals with the issue of return-migration. The purpose is to throw light on return-migration and notions of return-migration in Sweden during the first and middle half of 1990:s. It was during the 1990s century that a political turn occurred within the migration-policy in which return-migration became a important piece within the wider migrationpolitics. The main questions this thesis wants to bring to light are the following: What are the motives for return migration? Why return migration? Which notions stretches return-migration? Concerning method this thesis is based upon qualitative interviews with politicians and a wider discourse analysis. It's moreover based upon a deconstruction of utterances from politicians and analysis of written text in terms of Swedish Government Official Reports and government proposals. The theoretical frame consists of in part discourse analysis and part reasoning about return-migration and also globalisation.		
Nyckelord återvandring, diskurs, globalisering, migration, policy, intervju, diskursanalys Keywords return-migration, discourse, globalization, migration, policy, interview, discourseanalysis		

Förord

Arbetet med denna uppsats har varit lärorikt och givande på flera sätt. Det har bland annat bidragit till att ge mig kunskaper om hur olika europeiska länder tidvis hanterat frågor om migration och återvandring. Uppsatsarbetet har likaså stundtals varit roligt, uppfostrande och engagerande. Detta har främst varit fallet under de perioder då jag känt mig som en deltagare i ett vidare samtal om återvandringen och upplevt uppsatsen såsom en möjlighet att få belysa ett ”brännande” ämne i samhällsdebatten.

Uppsatsarbetet har likafullt varit mödosamt – som det skall vara. Det har allrahelst varit en dryg uppgift under de delar av uppsatsarbetet då motivation och glädjen att skriva varit i det närmsta bortblåst. Detta har exempelvis varit fallet i uppsatsens slutskede då jag tvivlat och känt tveksamhet, men även upplevt att jag inte kunnat ”sätta punkt”. Vart ska jag? Vart är jag på väg? Åt vilket håll pekar mina slutsatser egentligen och vad är viktigt? Hur formulera alla idéer till en helhet som å ena sidan är begriplig och bidrar med nya rön till forskningen å den andra? Uppsatsen har omarbetats i omgångar, från det korta till det långa och tillbaka. Trots genomgripande omarbetningar och leda är det min förhoppning att uppsatsen ändå kan bidra med några tänkvärda tankegångar samt att den åtminstone sätter fingret på frågeställningar värdade ytterligare belysning.

Ingen eller få författare står dock helt ensamma. Inte heller jag. För råd, stöd och kritiska synpunkter riktas ett stort tack till de personer som alla bidragit med förtjänstfulla insatser. Ett särskilt tack riktas till Erik Olsson vid Tema Etnicitet, Linköpings universitet. Erik har varit min handledare och i högsta grad bidragit med värdefulla idéer, kritiska synpunkter, kommentarer och omfattande genomläsning av arbetet. Han har även i sitt handledarskap bidragit till att ge mig drivkraft att arbeta vidare när skrivandet känts trögt och tröstlöst.

Tack också till Christina Johansson, forskare, Tema Etnicitet, Linköpings Universitet. Christinas, ”Tina”, insats står i de intressanta litteraturtips hon bidragit med under uppsatsens inledningsskede. Tack till Khalid Khayati, forskare, Linköpings universitet, för genomläsning av PM i uppsatsarbetets början och spännande diskussioner. Tack riktas även till Lena Rösell vid Sociala missionen i Stockholm. Lena har bidragit med värdefullt empiriskt material samt ett och annat litteraturtips. Sist men inte minst vill jag rikta ett tack till de riksdagsledamöter och personal vid Utrikesdepartementet som ställt upp på intervjuer och besvarat mina frågor.

TACK!

K. Joakim Björkman

Innehåll

<u>INLEDNING – ETT SAMTAL OM ÅTERVANDRING</u>	1
SYFTEN OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	3
BAKGRUND	4
AVGRÄNSNINGAR	4
DISPOSITION	5
FORSKNINGSLÄGE	5
<u>ÅTERVANDRING – EN TEORETISK REFERENS RAM</u>	7
HEMMAHÖRIGHET OCH GLOBALISERINGENS TIDEVARV	10
DISKURS OCH DISKURSANALYSENS GRUNDPREMISSER, HELT KORT	11
<u>METOD OCH TILLVÄGAGÅNGSSÄTT</u>	13
INLEDNING	13
FÖRFÖRSTÅELSE OCH POSITIONERING	13
ÅTERVANDRING SOM STUDIEOBJEKT OCH METODVAL	14
KVALITATIVA DJUPINTERVJUER	14
INTERVJUERNAS UPPLÄGG OCH STRUKTUR	15
TILLVÄGAGÅNGSSÄTT, URVAL OCH FÄLTKONTAKTER	16
EMPIRISK GENOMGÅNG OCH KOMMENTARER	17
ANALYSMETOD – DISKURSANALYS SOM INSPIRATIONS KÄLLA	18
<u>FORSKNINGSETISKA ÖVERVÄGANDEN</u>	19
<u>ANALYS OCH RESULTAT – ÅTERVANDRING OCH PERCEPTION</u>	20
INLEDNING	20
FÖRESTÄLLNINGAR OM MIGRATIONSTRYCK, KONTROLLSYSTEM OCH ÅTERVANDRING	20
FÖRESTÄLLNINGAR: FRIVILLIG ÅTERVANDRING ELLER ÅTERVÄNDANDE? INTEGRATION ELLER ÅTERVANDRING?	26
FÖRESTÄLLNING: MED ÅTERVANDRINGEN IN I FRAMTIDEN	29
FÖRESTÄLLNING: ÅTERVANDRING – GLOBALISERING - TEKNIK	32
FÖRESTÄLLNING: ÅTERVANDRING OCH EN FRÅGA OM TILLHÖRIGHET TILL NÅGONSTANS?	35

<u>SLUTDISKUSSION OCH UTBLICK</u>	39
FÖRSLAG TILL FORTSATT FORSKNING	42
<u>SAMMANFATTNING</u>	44
<u>REFERENSER</u>	46
TRYCKTA KÄLLOR	46
UPPSLAGSVERK	48
OTRYCKTA KÄLLOR	48
EMPIRISKA KÄLLOR	49
INTERNET	50
<u>BILAGA 1 - DEFINITIONER OCH CENTRALA BEGREPP</u>	51

Inledning – Ett samtal om återvandring

Föreliggande uppsats avhandlar återvandring från Sverige under 1990-talet.

Sverige saknade fram till 1980-talets andra hälft en explicit politik för återvandring, detta även om diskussioner och initiativ för återvandringsfrågan funnits tidigare.¹ Under 1980-talets andra hälft ändrades denna inriktning i och med att man från svenskt statligt håll formulerade tillika lade grunden för en återvandringspolitik. En särskild politik för återvandring ansågs tidigare omöjlig eller ogörlig, eftersom den bland annat skulle stå i behjärt kontrast gentemot tidigare idéer om att via ekonomiskt stöd uppmuntra flyktingar till återvändande.²

Det var år 1989 som den svenska regeringen biföll utgångspunkterna för den nya återvandringspolitiken. En av flera centrala utgångspunkter var att all återvandring skall vara frivillig. Det fanns dock möjligheter för flyktingar, innan denna politik formulerades, att få ekonomiska bidrag från staten för resan tillbaka. Tomas Hammar, forskare verksam vid Stockholms universitet, noterar i rapporten *Migration, Befolkning och fattigdom* att den dåvarande svenska regeringen, via en proposition, framlade förslag till en aktiv flykting- och invandringspolitik. Propositionen ifråga var för övrigt resultatet av ett antal tidigare genomförda förstudier.³

Andra i propositionen centrala utgångspunkter var att motiven till flykt och påtvingad migration skulle undanröjas, men också att invandringsregleringar i första hand bör främja de invandrare som bäst behöver stanna i Sverige. Det svenska biståndet skall vidare, menade man, konstrueras eller anpassas för att hjälpa flyktingar i sina respektive hemländer där kostnaderna för hjälp anses vara lägre, än jämförelsevis ett omhändertagande i Sverige.

Den borgerliga regering som tog över makten i Sverige under tidsperioden 1991 – 1994 fullföljde denna inriktning. Att stödja flyktingarna i deras närområden och samarbeta invandringsländer emellan var någonting som betonades. Enligt Hammar fanns vid den här tiden i Europa en enighet om att västländerna via biståndsinsatser bör arbeta emot att flykt och utvandring sker, till förmån för samarbeten mellan utvandringsländer/biståndsmottagare när det gäller utvandring och återvandring.⁴

I den statliga utredningen *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv SOU 1995:75* kan skönjas ett antal förklaringar till varför tidigare förda flyktingpolitik var otillräcklig och behövde revideras. En framträdande förklaring tycks vara att världens flykting- och migrationsproblem har ändrat

¹ Carl-Ulrik Schierup, Aleksandra Ålund m.fl., *Finns det en väg tillbaka?* Projektskiss till SFR ”Nordisk jämförande studie om flyktingmottagande” (Umeå Universitet, 1994), s. 2-4. Se även Erik Olsson, *Händelse eller Process* (Norrköping, 2001).

² Christina Johansson, *Utvärdering av återvändarverksamheten på Sociala missionen*, ThemES, no 9 2002, (Linköpings Universitet, Campus Norrköping, 2002) s. 5.

³ Tomas Hammar, *Migration, Befolkning och fattigdom*, Centrum för invandringsforskning, (Stockholms universitet, 1994), s. 5.

⁴ Ibid., s. 5.

karaktär, likaså att dessa kommer öka markant i antal under kommande decennier.⁵ SOU-rapporten 1995:75 manifesterar även uppfattningen att ett effektivare och mer rationellt resursutnyttjande är nödvändigt och anses innebära bättre möjligheter för människor att söka skydd, oavsett geografisk hemvist. Sveriges medlemskap i Europeiska unionen (EU) utgör i sammanhanget, understryker man, ett viktigt led i arbetet att främja de flykting- och migrationspolitiska målen.⁶ Utgångspunkterna för den "framtida flykting och migrationspolitiken skall bygga på följande sju grunder:

- i. ”Skydd och hjälp åt största möjliga antal
- ii. Global solidaritet och förebyggande insatser
- iii. Sveriges närområde i blickpunkten
- iv. En aktiv svensk EU-politik
- v. Reglering av invandringen
- vi. Fokus på återvändningsperspektivet
- vii. Situationen i Sverige”⁷

Återvändningsperspektivet erkänns och tillskrivs alltså en relativt stor betydelse, enligt tabellen. Betydelsen av återvändningsperspektivet accentueras och ter sig än tydligare i SOU-rapporten då detta perspektiv, vid sidan av resonemang om utlänningslagar och invandring, delvis försetts med en särskild markerad informationsruta:

Det är en mänsklig rättighet att få återvända till sitt land. Att främja frivillig återvandring bör därför vara en viktig del av flyktingpolitiken. Detta synsätt bör i princip prägla mottagandet från början. Den som vill återvända bör uppmuntras och få bättre stöd. [...] Återvändningsprojekt bör också bedrivas som en del av utvecklingsbiståndet.⁸

En uppsjö frågeställningar kan mot den bakgrunden vara intressanta att granska närmare utifrån min ambition att förstå återvandringen närmare. Förslagsvis: varför återvandring? Varför blev den aktuell? Vilka föreställningar och 'världsbilder' döljer sig bakom den? Hur talar och förhåller man sig från statligt håll (via SOU:s, propositioner et cetera) till återvandring? Vad döljer sig bakom den? För vem är återvandring angeläget – för migranterna själva eller de länder och myndigheter vilka implementerar återvändningsprogram och insatser? Med avstamp i dessa frågeställningar söker jag nå djupare förståelse för återvandringen i Sverige under 1990-talet, samt bidra till ett vidare samtal om migration- och flyktingpolitiska frågor generellt och återvändningsfrågor i synnerhet.

⁵ SOU 1995:75, *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995), s. 27.

⁶ Ibid., s. 27.

⁷ Ibid., s. 33.

⁸ Ibid., s. 205.

Syften och frågeställningar

Uppsatsens syften och frågeställningar tar utgångspunkt i den migrationspolitiska omorientering som ägde rum i Sverige under 1990-talet då återvandring införlivades såsom fundament i en vidare migrationspolitik. Det genomgripande syftet i denna uppsats är att analysera utsagor, uttalanden och resonemang från statligt håll (i dokument såsom SOU:s, propositioner, uttalanden från politiker) för att härigenom synliggöra några av de olika föreställningar återvandringen omgärdades av under 1990-talet. Ett viktigt delsyfte är att härigenom bidra till förståelse för återvandringen och tänkandet kring den i Sverige under 1990-talet, samt varför den blev en aktuell punkt på den politiska agendan. De för uppsatsen aktuella frågeställningarna kan således formuleras enligt följande:

- Varför kommer återvandring överhuvudtaget upp på den politiska dagordningen i Sverige?
- Vad för slags olika föreställningar skymtar i de diskurser som omgärdade återvandringen under delar av 1990-talet i Sverige?

Vikten av att närmare undersöka och förstå återvandringen är även motiverat utifrån att den kan förstås såsom ett exempel på en politisk reform och ett statligt stöd som får betydelse för de människor som berörs av den. En person boende i Sverige sedan flera år i avvaktan på besked om uppehållstillstånd, får nog se sin tillvaro i grunden förändrad om han eller hon nås av ett negativt beslut om uppehållstillstånd och med åtföljande avvisning.⁹ Att klargöra är dock att det inte är min ambition att närma mig enskilda asylärenden eller undersöka återvandringsfrågan utifrån ett individperspektiv, det vill säga migranters föreställningar om återvandring. Uppsatsens perspektiv är omvänt att undersöka olika föreställningar kring återvandring såsom de formulerats från statligt håll i Sverige.

Således, vilken eller vilka 'världsbilder' träder från statligt håll fram i ett begränsat urval offentliga texter (SOU, propositioner, skrivelser från regering, protokoll med mera)? Förhåller det sig så att återvandring – vilken ytterst handlar om förflyttning mellan geografiska destinationer – grundar sig på föreställningar om att människor hemmahör någonstans, en särskild geografisk plats eller region?

Uppsatsen syftar inte till att avhandla tidigare uppställda frågeställningar uttömmande, men avser lyfta frågorna litet närmare ytan. Ett här till viktigt underliggande syfte orienterar sig kring kunskapsproduktion och handlar om att denna uppsats skall utgöra ett intressant bidrag till den befintliga IMER-forskningen. Det förhåller sig även så, poängterar Martin Klinthäll, verksam forskare vid Lunds universitet, att forskningen kring återvandringsfrågor är eftersatt,¹⁰ även om migrationsforskning generellt sett ökat i popularitet under senare decennier.

⁹ Rune Johansson, "Gemenskapens grunder. Etnicitet som konstruktion och process", i Erik Olsson (red.) *Etnicitetens gränser och mångfald* (Stockholm, 2000), s. 80-81.

¹⁰ Martin Klinthäll, *Return migration from Sweden 1968-1996*. (diss., Lunds universitet, 2003), s. 1-7.

Bakgrund

I linje med den övriga migrationstrenden i Europa har migrationen och antalet asylsökande till Sverige i stor utsträckning varierat under 1980- och 1990-talen. 1984 var antalet sökande cirka 12 000, fem år senare (1989) uppgick motsvarande siffra till cirka 30.000. Under 1990-talet tycks antalet asylansökningar för svenskt vidkommande ha stagnerat totalt sett, undantaget åren 1993-1994 då många människor flydde från krig och tortyr i Jugoslavien.¹¹

Parallellt har det under de senaste årtiondena i många länder i Europa och Europeiska Unionen (EU) försiggått diskussioner och debatter kring flykting- och immigrationspolitik.¹² Diskussionerna har tagit sig olika uttryck och sedermera utmynnat i att de europeiska länderna hanterat befolkningsrörelser på olika sätt, även om flera likheter finns. Ett exempel på de senare, menar jag, kan vara en alltjämt restriktivare hållning tillika regler på det flyktingpolitiska området.

Även i Sverige har flykting- och migrationsfrågor under 1980- och 1990-talet varit föremål för debatt(er) och under 1990-talet genomfördes en migrationspolitisk omläggning. I och med omläggningen blev återvandring en central grundval i den vidare migrationspolitiken.¹³ Allt detta olyckligtvis under den tidsperiod av åttio- och nittotalen när högerpopulistiska grupper i flera avseenden trädde fram såväl i Europa som i Sverige. I Sverige partipolitiskt i form av Ny Demokrati och massmedialt via en artikelserie i Expressen 1993.¹⁴ Att utförligt redogöra för vilken roll och betydelse främlingsfientliga krafter hade för implementeringen av återvandringen ligger dock utanför ramarna för denna uppsats.

I propositionen *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* 1995:75, i vilken återvandringsfrågan blir framskriven, framhålls: ”Återvändande är ett viktigt inslag i den sammanhållna flyktingpolitik som kommittén föreslår. Målet bör vara att alla som fått skydd i Sverige skall kunna återvända när förhållandena i hemlandet inte längre kräver skydd här.”¹⁵ Varför återvandring?

Avgränsningar

Uppsatsen koncentreras till en nationell kontext i form av Sverige under 1990-talet i och med att det var under detta årtionde den migrationspolitiska kursändringen ägde rum och återvandringen implementerades i en vidare migrationspolitik. Mot den bakgrunden görs följaktligen inga komparationer till samtida diskurser om återvandring i Sverige eller de idag politiska processer och sammanhang som omsluter det flykt- och migrationspolitiska området. Uppsatsens intresse är därvidlag alltså *inte* fäst vid att blottlägga diskursiva *förändringar över tid och rum* och härigenom komparera hur återvandring föreställts vid olika historiska tidpunkter i Sverige.

¹¹ Migrationsverket statistik, tabell över asylsökande 1984-2003. www.migrationsverket.se, 2006.08.10. Se också SIV, *Mångfald och ursprung* (Norrköping, 1997), tabell innan förordet.

¹² Marie Demker, Cecilia Malmström, *Ingenmansland* (Lund, 1999) Se även Eva Norström, *I väntan på asyl* (Umeå, 2004), s. 56-70.

¹³ Erik Olsson, *Händelse eller process?* MERGE 1/01 (Norrköping, 2001), s. 73-75.

¹⁴ Uppslagsverk *Aktuellt 1992*, red. Dick von Horn (Malmö, 1993), s. 283.

¹⁵ SOU 1995:75 *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995).

Andra avgränsningar framställningen opererar utifrån rör valet av utgångspunkter och perspektiv. Studier av migrationsprocesser utgår tidvis från ett individperspektiv. Det vill säga, de uppehåller sig kring enskilda fall och enskilda migranternas eller gruppernas erfarenheter för att härigenom undersöka asylprocesser, exiltillvaro, flyktingpolitik eller mänskliga rättigheter. Detta är inget dåligt sätt att bedriva forskning på eftersom enskildas erfarenheter och upplevelser kan påvisa och vittna om utfall eller resultat av ett enskilt lands politik. Studiet av enskilda människors berättelser om asyl- och migrationsprocesser tycks också värdefullt utifrån att vi härigenom kan få en förståelse för människors meningsskapande processer och livsstrategier.

Perspektivet i denna uppsats är såsom framgått det omvända. Uppsatsen intresserar således sig för föreställningar kring återvandring såsom de formulerades från statligt håll i Sverige under 1990-talet i och med den migrationspolitiska omorienteringen. 'Det statliga' representeras i detta avseende av intervjuade riksdagspolitiker, en tjänsteman vid UD och SOU-rapporter, samt övrig dokumentation från detta håll. Härav följer att inga komparationer görs till andra länders eller frivillig-organisationers (även kallade NGOs) hantering av migration- och återvandringsfrågor. Uppsatsen ringas slutligen ytterligare in genom sin ambition att inte uttömmande avhandla återflyttning, utan ämnar endast lyfta återvandringsfrågan närmare ytan.

Disposition

Framställningen disponeras fortsatt enligt följande: Först följer redogörelse för forskningsläget, därefter följer uppsatsens teoretiska referensram. I teorikapitlet stiftar vi närmare bekantskap med ett teoretiskt resonemang om återvandring och diskursanalysens grundpremissar mot vilka denna uppsats lutar sig. Det senare metodkapitlet innehåller redogörelser för metodologiska överväganden och tillvägagångssätt, samt empirisk genomgång med presentation av informanter och material. När vi nått så långt följer forskningsetiska överväganden, vilket avlöses av det längre analys- och resultatkapitlet. Uppsatsen avslutas med slutdiskussion, sammanfattning, referenser och allra sist bilagor.

Forskningsläge

Forskningssliteraturen kring återvandring och migrationsprocesser tycks vidsträckt. Föreliggande avsnitt redogör för ett begränsat urval studier med relevans för denna uppsats.

Marie Demker och Cecilia Malmström koncentrerar sig i boken *Ingenmansland?* på immigrationspolitik. Författarnas fokus är fäst vid "[...] statens policy, immigrationspolitiska beslut och det nationella utfallet [...]"¹⁶, men ett komprimerat avsnitt avhandlar återvandring i Sverige. Författarna beskriver om än kortfattat återvandringspolitikens framväxt i Sverige med start under 1980-talet. Det var under detta årtionde den svenska staten beslöt överge tidigare värderingar om att inte ge ekonomiska bidrag till personer som önskade återvända. Tidigare bärande argument för att inte bevilja bidrag var att ekonomisk stimulans för återvandring gick tvärsänt mot de uppsatta målen för den dåvarande invandrarpolitiken. Detta kom alltså att

¹⁶ Marie Demker, Cecilia Malmström, *Ingenmansland?* (Lund, 1999), s. 13.

förändras. Under 1980-talet senare skede blev återvandring, poängterar Demker och Malmström, [...] ”ett återkommande inslag i regeringens skrivelser. Frivillig repatriering med visst ekonomiskt stöd nämndes som en idealisk lösning på flyktingproblematiken” [...].¹⁷ Författarnas resonemang ger en grov översikt över återvandringspolitikens framväxt, men uppehåller sig främst vid praktik, det vill säga ”hårda data”. Därvidlag torde det ligga nära till hands att närma sig studiet av återvandringens grundsatser – det vill säga ett undersökande av återvandringens grundvalar, tänkandet bakom den och de ’världsbilder’ den omges av.

Fler studier har avhandlat återvandring, men med tyngdpunkten fäst vid just de diskursiva praktikerna. Ett exempel är artikeln *Repatriation: Under what conditions is it the most desirable solution for Refugees? An Agenda for Research*, skriven av Barbara E. Harrel-Bond.¹⁸ Artikeln syftar till, menar författaren, att ställa upp några av de antaganden vilka kan ha legat till grund för de återvandringspolicys som flera västländer infört under senare decennier: “[...] to test the assumptions which have been the basis for the policy of promoting repatriation.”¹⁹ Harrel-Bond konstaterar i enlighet med andra att återvandringen i många länder försetts med till synes omhuldade förevändningar om återvandring såsom den mest fördelaktiga eller bästa lösningen på flyktingsituationer. Detta, menar hon, har delvis sin förklaring i att UNHCR i början av nittioalet identifierade olika sätt länder kan hantera flyktingsituationer på, (integration, skydd i asyllandet, återvandring eller flytt till tredje land) där återvandring kom att betraktas såsom det ’lämpligaste’ alternativet.²⁰ Andra förekommande förevändningar utgår från tanken att bland de som söker asyl är få ’genuina’ flyktingar med ett reellt behov av fristad – många antas istället av mottagarländer ha andra föresatser med sina asylansökningar.²¹ Ytterligare andra utgår från att det finns ”push-” respektive ”pull”-faktorer, det vill säga faktorer som ”knuffar” eller ”drar” i människor att lämna sitt land respektive återvända.²²

Andra undersökningar och rapporter med relevans för denna uppsats är Erik Olssons rapport *Händelse eller Process?* samt *Event or Process*.²³ Dessa är enkelt uttryckt intressanta däri de avhandlar återvandringsfrågan med uppmärksamhet fäst vid förhållandena i Sverige och Migrationsverket.²⁴ Olsson är verksam forskare vid Tema Etnicitet, Linköpings universitet. Lägga här till även rapporten *Utvärdering av återvändarverksamheten på Sociala Missionen*, författad av Christina Johansson, verksam vid Linköpings universitet.

¹⁷ Marie Demker, Cecilia Malmström, *Ingenmansland?* (Lund, 1999), s. 113.

¹⁸ För fullständig titel, se referenser.

¹⁹ Barbara E. Harrel-Bond, ”Repatriation. Under what conditions is it the best most desirable solution for refugees?” i *African Studies Review*, Vol 32, No. 1 (Apr., 1989), s. 42.

²⁰ *Ibid.*, s. 41-43.

²¹ *Ibid.*, s. 43.

²² *Ibid.*, s. 62.

²³ För fullständig titel, se referenser.

²⁴ Erik Olsson, *Händelse eller Process* (Norrköping, 2001) och Olsson, *Event or Process. Repatriation practice and open-ended migration* (Malmö, 2004).

Återvandring – en teoretisk referensram

Föreliggande kapitel tar avstamp i en rad olika frågeställningar och teoretiska resonemang kring återvandring. I kapitlet görs försök att kontextualisera återvandring såsom företeelse men även resonera om vad som konstrueras i diskurser om återvandring och migration. Då denna uppsats vilar på diskursanalytisk grund görs också i kapitlet en genomgång av diskursanalytiska premisser och diskurs som begrepp. Först till ramverket kring återvandring.

Laura Hammond, verksam vid universitetet i Clark, betonar i en artikel om återvandringssdiskurser vikten av att ifrågasätta antaganden om vilken mening som tillskrivs återvandring, likväl att föreställningar om 'hem' och 'plats' kritiskt granskas.²⁵ Inledningsvis, konceptet återvandring är en omdiskuterad företeelse och föremål för åsiktsbrytning. Ett till synes konkret exempel på detta är diskussionen om återvandring såsom alternativ till integration.

Aina Tollefsen-Altamirano har resonerat kring detta. Hon menar i en avhandling om migration att beslutsfattare (policy makers) och migranter kan ha vitt skilda uppfattningar om hur konceptet 'återvandring' och begreppen 'hem/hemmahörighet', 'plats', 'migrant' skall förstås.²⁶ Begreppen torde visserligen vara diffusa vilket innebär utrymme för skilda och rentav motstridiga tolkningar. De till buds stående definitionerna tillgängliga i uppslagsverk är dunkla, vilket därmed gör definitionsfrågan än mer komplicerad. Bonniers svenska ordbok definierar återvandring såsom: [sic] återflyttning av flyktingar o. andra emigranter till deras hemländer, (en form av) repatriering. [sic]²⁷ Citatet exemplifierar tydligt den dunkelhet som verkar finnas kring inte endast återvandring utan också kring termer såsom 'emigrant' och 'hemland.' Vem är emigrant? Vad är "hemland"? Vilka karakteristiska kan tänkas vara utmärkande för en '(e)migrant', om denna etikett och implicit kategorisering av människor egentligen är nödvändig? Likaså antyder citatet en generalisering om att alla migranter har *ett* hemland/ursprungsland (country of origin) vilket man tillhör och har möjlighet att vända tillbaka till. I sin avhandling skriver Tollefsen-Altamirano följande rader, med hänvisning till FN:s definition, om kännetecknande återvändare (returnee):

A returnee is a person characterised by:

- i. Having the nationality of the country which he or she enters;
- ii. Having been an emigrant, that is, having spent at least a year abroad
- iii. and intending to spend at least a year in the country of nationality.²⁸

²⁵ Laura Hammond "Examining the discourse of Repatriation", *The End of the Refugee Cycle?* Richard Black, Khalid Koser red. (New York, 1999), s. 227.

²⁶ Aina Tollefsen Altamirano, *Seasons of Migrations to the North* (Umeå, 2000), s. 2-3.

²⁷ Bonniers Svenska ordbok, 7 rev upplagan, (Stockholm, 2001), s. 682.

²⁸ Aina Tollefsen Altamirano, *Seasons of Migrations to the North* (Umeå, 2000), s. 25.

Återvändaren karaktäriseras således primärt av nationalitet gentemot landet dit repatrieringen sker. Andra attribut eller karaktäristika gäller frågan om *tid*. Ett är att man tillbringat ett år utomlands som migrant. Ett annat attribut baserar sig på idén att migranten ska eller bör ha vistats i mottagarlandet under åtminstone ett års tid. Tollefsen-Altamirano påpekar att definitionen ovan lider en del brister. Exempelvis glöms vissa medborgarskapsaspekter bort. Ett konkret exempel kan vara, påpekar hon, de andra generationens migranter som återvandrar men vilka inte kategoriseras som just återvandrare eftersom de via föräldrarna har eller erhåller medborgarskap i ursprungslandet. Nationalitet kan således betraktas såsom ett sätt att manifesteras tillhörighet till ett land eller nation och kan enkelt kontrolleras via passkontroller.²⁹ Med avstamp i detta blir det möjligt att i någon mening särskilja återvandrare från övriga immigranter.

En annan relevant aspekt att infoga här utgår från återvandring som händelse och permanent flytt till ursprungslandet, det vill säga någonting med en bestämd början och slut. Detta i motsats till idén om återmigration såsom process(er) där det fortfarande rör sig om något planerat, men där början eller slutet på resan inte stakas ut på förhand.³⁰ Processerna vilka, utifrån Stephen Castles och Mark Millers resonemang om migration, sammantaget sett kan förstås i termer av ett komplext system av kopplingar till å ena sidan institutionella strukturer och å andra sidan informella globala nätverk. Författarna beskriver detta med följande träffande rader:

We suggested that the migratory process needs to be understood in its totality as a complex system of social interactions with a wide range of institutional structures and informal networks in both sending and receiving countries, and at the international level.³¹

För övrigt kan återvandring eller kanske rättare sagt återmigration räknas som en aspekt av migrationsprocessen(erna).

Detta står i kontrast mot en tidigare och idag potentiellt avlegad förklaringsmodell vilken lyfter fram så kallade "push- and pull"-faktorer som främsta orsaker till att (åter)migrationsströmmar uppstår. Utefter denna modell, såsom jag tolkat Tollefsen, torde den enskilda individens eventuella återmigration grunda sig på att det finns "push" och "pull"-faktorer i värdlandet respektive hemlandet som 'drar' eller 'knuffar' människor i en viss riktning. Tidigare undersökningar har utmynnat i några, vad vi här kan benämna som "inspirerande" faktorer för återmigration. Nämligen:

- i. Familjens behov: barnens utbildning, föräldrar som insjuknat eller avlidit.
- ii. Möjligheter till arbete i ursprungslandet
- iii. Arbetsrelaterade svårigheter i värdlandet.
- iv. Pension

²⁹ Aina Tollefsen Altamirano, *Seasons of Migrations to the North* (Umeå, 2000), s. 24-25.

³⁰ Erik Olsson, *Händelse eller process* (Norrköping, 2001), s. 10.

³¹ Stephen Castles, Mark J Miller, *The age of migration* (New York, 1998), s. 284.

- v. Personliga skäl, "hemlängtan", egna hälsan m.m.
- vi. Ansenlig ekonomisk summa pengar.³²

Dessa faktorer skulle alltså, enligt tänkandet i denna modell, ”knuffa” respektive ”dra” migranter i en viss riktning.

”Push and “Pull”-modellen har dock varit utsatt för massiv kritik. Exempelvis invänder Olsson att istället för djuplodande förståelse kring (åter)migration och individuella beslutsprocesser föreligger det en risk att den typen av studier bidrar till att producera eller spegla diskurser eller föreställningar om att människor på något sätt skulle ha en moralisk plikt eller ansvar att återvända till ursprungslandet.³³ Tollefsen lyfter å sin sida fram att statsmakterna (regeringar, myndigheter) i ursprungsland och exilland kan skapa, eller åtminstone bidra, till “pliktdiskurser” utan att hänsyn tas till faktiskt existerande möjligheter och rådande omständigheter för återmigration.³⁴

Återvandring- och migrationsprocesser är dock komplexa och kan inte förklaras i de termer ”Push n’ Pull”-modellen tenderar att göra. Faktum är att under tiden en person befinner sig i en exiltillvaro hinner förändringar ske i ursprungslandet, därmed kan det vara diskutabelt om de som reser tillbaka egentligen återvänder hem. Gör de det? Lena Södergran, verksam vid Umeå universitet, framhåller att en re-integrationsprocess för hemvändaren kan, om omfattande förändringar har skett i ursprungslandet, bli något av ett faktum.³⁵

Dock är det inte riktigt fullt så enkelt. Frånsett de svårigheter en re-integrationsprocess kan innebära, kompliceras det hela av att återvändare riskerar bemötas med ”kalla handen” och bli positionerade i ett utanförskap av de som aldrig lämnade ursprungslandet utan stannade kvar trots konflikten (vilken det nu gäller) eller deltog i stridigheterna på olika sätt. Återvändare, framhåller Södergran, riskerar i det fallet alltså att bli betraktade såsom “förrädare” vilket kan få till följd och olycklig konsekvens att konflikter uppstår mellan parterna. Södergran ger ett exempel på detta med hänvisning till det före detta kriget i Bosnien-Hercegovina.³⁶ Med största sannolikhet är detta krig inte unikt i det avseendet, de historiska erfarenheter som visar på denna problematik torde vara flera.

Mot den bakgrunden blir ett flertal frågor intressanta att reflektera kring: är återvandring ’bästa’ lösningen på en flyktingsituation för den enskilda människan? För gruppen? Ur hemvändarnas perspektiv, vilken utväg på konflikten är att föredra – att stanna och försöka lösa konflikten eller resa vidare och på nytt gå i exil? Med detta i åtanke finns fog för en notering om återvändandet som ett slags avsärande av välfärd och trygghet för byte till en potentiellt, åtminstone

³² Aina Tollefsen Altamirano, *Seasons of Migrations to the North* (Umeå, 2000), s. 39.

³³ Erik Olsson, ”Event or process?” i *Transnational spaces*, red. Maja Frykman (Malmö, 2004).

³⁴ Aina Tollefsen Altamirano, *Seasons of Migrations to the North* (Umeå, 2000), s. 39.

³⁵ Lena Södergran, *Svensk invandrar- och integrationspolitik* (Umeå, 2000), s. 11. Se även Nicholas van Hear, *New diasporas* (Seattle, 1998), s. 13 – 62.

³⁶ *Ibid.*, s. 11. Se även Nicholas van Hear, *New diasporas* (Seattle, 1998), s. 12.

inledningsvis, osäker tillvaro. En intressant jämförelse som låter sig göras är att ställa återvandring och 'hem' i ljuset av resonemang kring globalisering.

Hemmahörighet och globaliseringens tidevarv

De flesta är idag ense om att vi lever i globaliseringens tidevarv och så har gjort under senare decennier. Globalisering betecknar den samhällsförändrande process vilken medför att gränser förskjuts och begrepp såsom 'flexibilitet' blir honnörsord. Ulrich Beck, verksam vid universitetet i Munchen i Tyskland, framhåller:

Globalisering innebär att det vardagliga handlandet blivit påtagligt gränslöst i sina olika dimensioner av ekonomi, information, ekologi, transkulturella konflikter och medborgarsamhälle. Globalisering är därmed i grunden något som på en och samma gång är välbekant och obegripet, svärbegripligt, som dock med kännbar kraft fundamentalt förändrar vardagen och framtvingar anpassning och svar av alla. Pengar, teknologier, varor, informationer och miljögifter tar ingen hänsyn till nationsgränser. Till och med sådana saker, personer och idéer som regeringarna gärna hade motat bort (droger, illegala invandrare, kritik av kränkningar av de mänskliga rättigheterna) tränger in över gränserna.³⁷

Utifrån citatet förutsätts vi i någon mening bli mer mobila. I och med globaliseringen och medföljande idéer om gränsöverskridande torde innebörden och betydelsen av begrepp som 'plats', 'hem' samt 'hemmahörighet/tillhörighet' hamna i ny dager. Således frågar jag mig om det förhåller sig så att de traditionella innebörderna av dessa begrepp som vi ofta förstår dem kan vidmakthållas trots trycket från globaliseringens inverkan? Vidare i ljuset av detta, vad menas med 'hem'? Vad är 'hem' och tillhör man nödvändigtvis endast *en* plats? Alfred Schutz ger i boken *Collected Papers* flera förklaringar till hur 'hem' kan förstås. 'Hem' är i dess mest allmänna bemärkelse geografisk(a) plats(er) på jorden. Han menar, i emotionell mening, att hem kan vara familj, livspartner, vänner, ett omtyckt landskap, mat tillagad på ett visst sätt och/eller personliga vanor. Hem kan betyda en sak för den person som aldrig lämnat det och någonting annat för återvändaren. Det emotionella perspektivet omfattar inte nödvändigtvis, markerar Schutz, endast en specifik plats nu och för alltid, utan kan skifta beroende på var man befinner sig eller dit man väljer att flytta.³⁸

Skiftar vi perspektiv en aning tycks föreställningar om 'hem' ofta vara förknippade med nationalstat och nation. I idén om det nationella ingår, såsom jag tolkat Winther Jørgensen och Phillips, föreställningar om hur världen skall vara ordnad eller inrättad.³⁹ Författarna poängterar att vi i en vidare mening kan undersöka samt bevisa detta genom att granska dagens världskartor: Respektive land är tydligt åtskilt från varandra med såväl linjer som färger. Jämför vi med resonemanget om globaliseringens tidevarv och gränsöverskridande menar de att den nationella

³⁷ Ulrich Beck, *Vad innebär globaliseringen?* (Göteborg, 2001), s. 38.

³⁸ Alfred Schutz, *Collected papers II* (The Hague, 1971), s. 108 ff.

³⁹ Marianne Winter Jørgensen, Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod* (Lund, 2000), s. 155.

diskursen kan förstås såsom globaliseringsdiskursens motståndare. Om inte annat eftersom den förre erbjuder en alternativ uppfattning om hur världen är inrättad och konstruerad.⁴⁰ Den nationella diskursen innehåller olika metaforer vilka samtliga på olika sätt hänvisar till naturen, att vi alla tillhör och bör stanna på en viss specifik plats. Förflyttar vi oss geografiskt hamnar vi snart i bekymmer. Exempelvis i metaforen ”nationen är ett träd”, menar Winther Jørgensen och Phillips vidare, skulle varje människa representera en rot. Relateras eller appliceras denna tankegång till migranter skulle deras problem kunna vara ”rotlöshet”. Återvandring skulle, i den nationella diskursen, således motsvara en återplantering av rötterna till ursprungsjorden.⁴¹

Diskurs och diskursanalysens grundpremiser, helt kort

Uppsatsen baserar sig såsom tidigare framgått på diskursanalytiska utgångspunkter och premisser, men vad menas med ’diskurs’? Vilka är diskursanalysens premisser? Vad är diskurs? Detta avsnitt introducerar kort diskurs och diskursanalys, samt redogör för de diskursanalytiska utgångspunkter som denna uppsats lutar sig mot.

Inledningsvis kan nämnas att den diskursanalytiska skolan är uppdelad i tre traditioner: diskursteori, diskurspsykologi och kritisk diskursanalys. Samtliga tar de avstamp i socialkonstruktionismen. En framträdande tankegång inom diskursanalys gäller dess uppfattning och syn på språk och språkets betydelse. Den anger att: ”språket återger inte verkligheten utan bidrar till att forma den.”⁴² Språket och följaktligen de ord, ordval och genom de sätt varpå vi talar om någonting bidrar alltså till att forma verkligheten och att entiteter positioneras på olika sätt.

Diskurs kan i en enklare form förstås såsom ”ett bestämt att tala om och förstå världen (eller ett utsnitt av världen).”⁴³ Det tycks dock inte råda någon större enighet om vad som avses med ’diskurs’ och dess vidare betydelser. Härigenom blir det essentiellt att i varje specifik undersökning definiera begreppet. Den bestämning av detta jag således ansluter mig till kan förenklat beskrivas såsom att med termen ’diskurs’ följer föreställningar om att ”språket är strukturerat i olika mönster som våra utsagor följer när vi agerar inom olika sociala domäner – man talar exempelvis om ’medicinsk diskurs’ eller ’politisk diskurs’. Diskursanalys är sedan på motsvarande sätt analys av dessa mönster.⁴⁴

Även om den diskursanalytiska skolan såsom nämnts är uppdelad i åtminstone tre vidare inriktningar föreligger ett antal gemensamma grundpremiser. De kan, inspirerad av Winther Jørgensen och Phillips, summeras enligt följande:

⁴⁰ Marianne Winther Jørgensen, Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod* (Lund, 2000), s. 155 – 164 och 182-183.

⁴¹ *Ibid.*, s. 164. Se även Liisa H. Malkki, *Purity and Exile* (Chicago, 1995), s. 15-16.

⁴² Göran Bergström, Kristina Boréus, *Textens mening och makt* (Lund, 2000), s. 221.

⁴³ *Ibid.*, s. 7.

⁴⁴ Marianne Winther Jørgensen, Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod* (Lund, 2000), s. 7.

(1) En kritisk inställning till självklar kunskap

Den kritiska inställningen baserar sig bland annat på antagandet om att språket inte på något exakt vis avspeglar en materiell verklighet. Med hjälp av språket som verktyg producerar vi representationer av verkligheten och indelar densamme i en mängd olika kategorier. Således blir den tillgänglig och möjlig att förstå. Detta betyder däremot inte att verkligheten inte finns. Representationer är snarare i högsta grad verkliga eftersom de bidrar till att forma verkligheten och blir verkliga till sina konsekvenser. Winther Jörgensen påpekar att "[d]en fysiska världen finns också, men den får bara betydelse genom diskurs."⁴⁵

(2) Historisk och kulturell specificitet

Våra identiteter och åskådningar om världen är kulturellt och historiskt kontingenta. Det vill säga "våra världsbilder och identiteter kunde ha varit annorlunda och de kan förändras över tiden."⁴⁶ Våra identiteter är inte stabila: vid ett visst tidsmässigt ögonblick upphör jag kanske att uppfatta mig som svensk, till förmån för alternativa identitetsuppfattningar som europé eller världsmedborgare. Emellertid är detta högst osäkert, dels om identitetsupplevelsen som svensk alls försvinner, dels om den europeiska alternativt "världsliga" överhuvudtaget blir den dominerande. Att agera diskursivt är samtidigt i mångt och mycket att agera socialt, exempel på diskursivt handlande kan vara samtal mellan två personer eller hålla föredrag för att nämna ett par. Via dessa ageranden formas den sociala världen och vad som kan tänkas ingå däri. Winther Jörgensen med flera menar att kunskap, identiteter samt sociala relationer är några av den sociala världens ingredienser.⁴⁷

(3) Samband mellan kunskap och sociala processer

Tredje utgångspunkten avhandlar förhållandet mellan kunskap och sociala processer. Dess essens är helt kort att kunskap produceras i social interaktion, metaforiskt uttryckt är den kunskapens heliga graal. Det torde bland annat även vara i de sociala sammanhangen som våra olika åskådningar och uppfattningar om världen kommer till uttryck. Via vad som beskrivs som en diskursiv kamp mellan diskurser avgörs sedan vad som skall betraktas såsom sant eller falskt. På detta sätt uppstår sanningsregimer, men dessa är hela tiden temporära och kan ändras. Den sociala situationen och diskursiva kampen behöver naturligtvis inte leda till förskjutningar i våra föreställningar, det förhåller sig också så att de likafullt upprätthålls via dessa.⁴⁸

⁴⁵ Marianne Winther Jörgensen, Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod* (Lund, 2000), s. 11.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 11, 18 och 65.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 12-20.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 12-20. Se även Norman Fairclough, *Discourse and social change* (Cambridge, 1992).

*(4) Samband mellan kunskap och social handling*⁴⁹

Våra kunskaper och åskådningar om hur världen är konstruerad och fungerar leder till att vi alla agerar på ett visst sätt. För att förtydliga, utifrån en livsåskådning framstår vissa ageranden såsom näst intill självklara emedan andra framstår som orimliga. Kort sagt, våra föreställningar om världen innebär att vi agerar på ett visst sätt, därmed får konstruktionen av kunskap olika konsekvenser. För att åter citera Winther Jörgensen med flera: ”Olika sociala världsbilder leder således till olika sociala handlingar, och den sociala konstruktionen av kunskap och sanning får därmed konkreta sociala konsekvenser.”⁵⁰

Metod och tillvägagångssätt

Inledning

Uppsatsen är en kvalitativ studie fokuserande återvandring i Sverige under 1990-talet såsom främsta problemområde. Ett viktigt syfte är att bidra till förståelse för återvandringen och dess implementering i den vidare migrationspolitiken. Studien grundar sig metodologiskt på kvalitativ intervju och en bredare diskursanalys.⁵¹ Föreliggande kapitel redogör för uppsatsens metod och tillvägagångssätt, men också för empiriskt material, urval, fältkontakter och förförståelse. Ifråga om etiska frågeställningar och överväganden, vilka är nog så viktiga i all samhällsvetenskaplig forskning, redogörs för dessa i ett senare separat avsnitt.

Allra först dock ord om vägen fram till uppsatsen och min förförståelse.

Förförståelse och positionering

Förförståelsen och perspektivval har betydelse för de tolkningar jag gjort i uppsatsen. Kommenterandet av förförståelsen och perspektivval kan därmed delvis bidra till att texten görs ”genomskinlig” eftersom delar av den förståelseram med vilken jag inträdde i undersökningen delvis synliggörs. Förförståelsen bestående av tidigare kunskaper och erfarenheter inverkar alltid i någon utsträckning i vårt möte med ”verkligheten.” Nils Gilje och Harald Grimen driver i boken *Samhällsvetenskapens förutsättningar*, vilken kan förstås såsom ett seminarium i vetenskapsfilosofi, ett utvecklande men likafullt problematiserande resonemang om förförståelsens betydelse och roll. En genomgripande poäng i deras argumentation är att förförståelsen är nödvändig för förståelse. Poängen kan summeras enligt följande: ”Vi möter aldrig världen som ett blankt blad utan vissa förutsättningar som vi tar för givna.”⁵²

⁴⁹ Marianne Winther Jörgensen, Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod* (Lund, 2000), s. 11-12.

⁵⁰ Ibid., s. 11 ff.

⁵¹ En närmre diskussion kring diskursanalys och utgångspunkter ges i teoriavsnittet.

⁵² Nils Gilje med flera, *Samhällsvetenskapens förutsättningar* (Göteborg, 1998), s. 183.

Min väg till IMER-forskningen⁵³ och föreliggande uppsats om återvandring är karakteriserad av ett intresse grundlagt under grundutbildningen för frågor kring nationalstat, medborgarskap, globalisering och internationella relationer. Grundutbildningen inom samhälls- och kulturanalys innebar möjligheter till diskussioner, litterär orientering och reflektioner via uppsatser eller seminarier.

Erfarenheter utanför universitetets elfenbenstorn har likaledes även de bidragit till min förförståelse. Exempelvis kan nämnas att jag år 2001 medverkade såsom intervjuare i ett fåtal serviceundersökningar i Migrationsverkets regi. Undersökningarna berörde asylsökandes upplevelser av första tiden i Sverige ifråga om information, väntetider, boendevillor med mera. Vilken närmare betydelse inblicken i verkets verksamhet haft för min förståelse av återvandring är jag osäker på, även om jag kan konstatera att inblicken allmänt bidragit till att i olika avseenden underlätta datainsamlingen.

Återvandring som studieobjekt och metodval

Denna uppsats intresserar sig såsom framgått för återvandring som främsta problemområde. Utgångspunkten är Sverige under 1990-talet och den migrationspolitiska omsvängning, i vilken återvandring blev ett viktigt fundament. I och med att intresset i denna uppsats förläggs till ett undersökande av diskurser och föreställningar om återvandring utesluts praktiskt taget bland annat enkätstudier såsom metodval. Detta eftersom en enkätstudie eller surveyorienterad undersökning inte alls eller svårligen kan ”[...] nå fram till de diskurser som informanterna bygger på i sina svar.”⁵⁴ En enkätundersökning hade dock exempelvis varit behjälplig om intresset i denna uppsats legat vid att undersöka återvandringsfrågan utifrån frågeställningar om ”[...] hur mycket, hur stort, mängden av något.”⁵⁵ Följaktligen valde jag att närma mig återvandringen utifrån en kvalitativ ansats, i form av kvalitativ intervju, eftersom den fokuserar på ord och hur någonting är uppbyggt, dess beskaffenhet.

Kvalitativa djupintervjuer

Uppsatsen baserar sig delvis på tre stycken kvalitativa djupintervjuer. Intervjuer har gjorts med två riksdagsledamöter av olika partipolitisk tillhörighet och en högre tjänsteman vid Utrikesdepartementet (UD). Av de tre informanterna var två män och en kvinna, alla uppskattningsvis mellan 40 och 55 år gamla. Intervjuernas tidsmässiga längd har varierat - från omkring 45 till uppemot 90 minuter som längst (mer om detta senare).

Flera motiv ligger till grund för mitt val av kvalitativ intervju såsom metod. Ett av de viktigare handlar om att människan är bärare av föreställningar, vilka är möjliga att avtäcka med hjälp av

⁵³ IMER är en beteckning och förkortning för ”Internationell Migration och Etniska Relationer.”

⁵⁴ Marianne Winther Jørgensen med flera, *Diskursanalys som teori och metod* (Lund, 2000), s. 118.

⁵⁵ Steinar Kvale, *Den kvalitativa forskningsintervjun* (Lund, 1997), s. 67.

kvalitativ intervju. Viktigt att poängtera här är dock att våra föreställningar inte skall förstås såsom statiska, utan föränderliga. I takt med att vi ökar vår kunskap, samlar på oss erfarenheter och att våra värderingar/attityder kontinuerligt utmanas på olika sätt (via media, privata samtal) kan våra attityder och värderingar (för)ändras. Steinar Kvale, verksam forskare vid Århus universitet, samtalar i *Den kvalitativa forskningsintervjun* kring den kvalitativa forskningsintervjun såsom metod och verktyg. Han deklarerar att "själva styrkan i intervjun är dess privilegierade tillträde till intervjupersonernas vardagsförståelse, den förståelse som föder deras världsuppfattning och ligger till grund för deras handlande. Det medvetna bruket av ett subjektivt perspektiv behöver inte ge en negativ snedvridning: snarare kan intervjupersonernas och uttolkarens personliga perspektiv ge en klar och känslig uppfattning om fenomenen i vardagsvärlden."⁵⁶ Stöd och medhåll för Kvales hållning återfinns också på annat håll. Etnologerna Magnus Öhlander och Lars Kaijser, vid Södertörns högskola respektive Stockholms universitet, påpekar att: "intervjun skänker forskaren tillträde till människors erfarenheter, idéer och värderingar."⁵⁷

Ett annat men icke desto mindre viktigt motiv till mitt val av den kvalitativa intervjun var att komplettera dokumenten (närmare presentation av dessa senare). De officiella texter (SOU, propositioner, regeringsskrivelser) och protokoll jag använt ger nämligen en ofullständig och spretig bild av återvandring i Sverige under 1990-talet. Vid läsningen av dessa texter har många följdfrågor uppstått och jag har frågat mig vad dokumentförfattarna utelämnat? Likaså har jag funderat över sambanden mellan olika argument och hur dessa hänger samman och om de hänger samman? Finns det ytterligare motiv eller incitament för återvandring, men som inte framkommer i utredningarna? Intervjuerna har i detta avseende kompletterat dokumenten genom att de bidragit med svar när dokumenten kommit till korta, och vice versa.

Intervjuernas upplägg och struktur

Intervjuerna har varit semistrukturerade. Jag upprättade innan intervjutillfällena en intervjuguide bestående av teman eller ämneskategorier som respektive intervju haft att ta upp, men där informanterna fått tala fritt tillika styrt samtalets inriktning. Följaktligen har respektive intervju haft helt eller delvis olika fokus och förlagt tyngdpunkten vid olika frågor, även om samtliga genomgående uppehållt sig vid migration- och återvandringstemat. Den första intervjun uppehöll sig exempelvis stundom vid biståndsfrågor och nationalekonomi, medan den andra dröjde sig kvar vid integrationsfrågor. Den tredje intervjun var "spretig" och behandlade flera teman fragmentariskt.

'Intervjustruktur' är dock någonting inte alldeles entydigt. Kvale framhåller att desto spontanare intervjusituationen blir, desto mer spontana svar är möjliga att erhålla från

⁵⁶ Steinar Kvale, *Den kvalitativa forskningsintervjun* (Lund, 1997), s. 262.

⁵⁷ Magnus Öhlander Lars Kaijser, *Etnologiskt fältarbete* (Lund, 1999).

informanten.⁵⁸ Frågan utifrån Kvaales påstående är vad som avses när någon säger att han eller hon genomfört en ostrukturerad intervju? Eller strukturerad intervju? Är exempelvis sist nämnda att förstå i bemärkelsen att intervjun genomgående kretsat kring ett av forskaren i förväg bestämt tema? Eller avses att specifika frågor har ställts i en speciell ordning? Eller är strukturerad intervju att förstå i termer av att inga pauser eller andra avbrott förekom, likaså att intervjuare och informant fick tala till punkt? Eva Fägerborg med flera gör gällande att den strukturerade intervjun utmärks av att intervjupersonen i förväg formulerar ett antal frågor, i motsats till den ostrukturerade som är ett mer ”fritt löpande samtal.” Intervjun pendlar många gånger utmed en skala mellan dessa båda poler.⁵⁹ Genomförda intervjuer är i den meningen att klassificera som halvstrukturerade eller semistrukturerade: ”[...] i halvstrukturerade ser [forskaren] till att täcka alla teman i sin intervjuguide, dock inte nödvändigtvis alltid i samma ordningsföljd eller med samma formuleringar.”⁶⁰ Detta har inneburit att mängden intervjudata å ena sidan inte är omfattande, dock fullt tillräckligt för denna studie. Å andra sidan har mer djuplodande analyser kunnat göras av befintligt material.

Intervjuerna har blivit transkriberade löpande. Jag har omgående efter respektive intervju, som spelades in via Minidisc, transkriberat den tillika gjort utskrifter. Transkriberingarna gjordes i en enkel variant: uttalanden skrevs ut ordagrant och pauser, ’hm:anden’, upprepningar och känslöytringar (exempelvis skratt) har markerats.⁶¹ Taltider, pauslängder, tonfall, ordbetonningar och liknande uteslöts i och med att denna uppsats inte främst intresserar sig för renodlat mikrolingvistiska spörsmål där grammatik och grammatisk syntax ofta är angelägna studieobjekt.

Tillvägagångssätt, urval och fältkontakter

Sociala missionen i Stockholm var en *första* viktig fältkontakt. Jag kom på tidigt stadium i uppsatsarbetet i kontakt med Sociala missionen⁶² i Stockholm. Via Sociala missionen fick jag tillgång till vanligtvis mera svårtillgängligt material (riksdagsbeslut, PM, internt arbetsmaterial) eller vilket i annat fall sannolikt tagit längre tid att få fram.

Vid tidpunkten för den *andra* fältkontakten, vilken inföll ett par månader efter den första, tillfrågades tänkbara informanter i form av riksdagsledamöter och personal vid UD. Informanterna hittades i huvudsak med hjälp av olika sökningar på riksdagens respektive

⁵⁸ Steinar Kvale, *Den kvalitativa forskningsintervjun* (Lund, 1997), s. 121.

⁵⁹ Eva Fägerborg, ”Intervjuer” i *Etnologiskt fältarbete*, Magnus Öhlander, Lars Kaijser, red. (Lund, 1999), s. 55-72. Se även Catherine Hakim, *Research design* (London, 2000), s. 34-45.

⁶⁰ Marianne Winther Jørgensen, Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod* (Lund, 2000), s. 118.

⁶¹ Steinar Kvale, *Den kvalitativa forskningsintervjun* (Lund, 1997), s. 155-158.

⁶² Sociala Missionen är en frivilligorganisation som arbetar med frågor relaterade till flyktingkap, migration och återvandring. Det var inte förrän 1982 missionens verksamhet inriktades på flyktingfrågor, även om visst arbete förekommit tidigare på detta område. Organisationen ägnade sig tidigare, innan den ”nya” inriktningen, åt frågor kring nödhjälp, hjälp till hemlösa och människor med alkoholproblem. I Christina Johansson, *Utvärdering av återvändarverksamheten på Sociala Missionen*, ThemES, CEUS, no 9 (Norrköping, 2001), s. 15.

regeringens hemsida. Intervjun med den tredje informanten, vilken arbetar som tjänsteman åt UD, och är stationerad utomlands, kunde ordnas tack vare viss hjälp från Sociala missionen. En intervju kunde bokas in dagarna innan juledigheterna då tjänstemannen var tillbaka i Sverige.

Det var huvudsakligen via e-postkorrespondens informanterna tillfrågades om intervju och överenskommelser gjordes om mötesdatum, tid och plats. E-posten användes även i syfte att informera om uppsatsen och etiska riktlinjer. I syfte att försöka försäkra mig om att informanterna tagit del av den skickade informationen, informerade jag även muntligt om uppsatsen och de etiska riktlinjerna i samband med respektive intervjutillfälle.

E-postkorrespondensen försiggick med de valda informanterna enskilt. Jag valde av etiska skäl⁶³ att inte skicka ut ett allmänt massmail till ett stort antal slumpvis utvalda ledamöter i hopp om att få många svar. Detta tillvägagångssätt hade varit tänkbart om uppsatsen haft en allmänpolitisk inriktning med fokus på frågor där enskilda politiska sakområden (vård, skola, omsorg, et cetera) har en ringa betydelse. Jag kontaktade alltså tvärtom respektive informant enskilt, var och en. Detta förfarande valdes även utifrån etiska hänsyn och utifrån att jag inte ville att de tre intervjuade personerna skulle känna till varandras deltagande i studien.

Empirisk genomgång och kommentarer

Materialet i denna uppsats utgörs av offentliga utredningar (SOU:s), propositioner och i viss utsträckning övrig dokumentation i form av protokoll från riksdagsdebatter, faxmeddelanden, PM, med mera. Till detta tillkommer cirka 40 sidor utskrivna intervjutranskriptioner. I detta avsnitt kommenterar jag kortfattat de offentliga texterna och visar på deras betydelse.

Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv SOU 1995:75

Detta är ett betänkande från den flyktingpolitiska kommittén med motiv och förslag till en ny flykting- och migrationspolitik, skickat sommaren 1995 till dåvarande statsrådet Leif Blomberg. Året innan (1994) fick kommittén i uppdrag att arbeta fram förslag till en ny sammanhållen flykting- och migrationspolitik. Upphovet till uppdraget var främst att den dåvarande politiken ansågs uppvisa många brister och svarade inte upp mot de krav eller behov som fanns. En i betänkandet uttalad orsak till att en översyn av den tidigare politiken behövdes, liksom motiv för en ny, var att ”[...] migrationen och flyktingproblemen i världen har både förändrats och ökat betydligt och så bedöms ske även under de kommande årtiondena.”⁶⁴

Betänkandet är relevant för uppsatsen i flera avseenden: i det görs nämligen till exempel genomgångar av grunderna för en ny migrationspolitik, förslag och riktlinjer för återvandringen, invandringen till Sverige, samarbetet i Europa i migrations- och flyktingfrågor samt redogörelser för olika frivillig-organisationers (NGOs) roll i sammanhanget. Återvandring framskrivs som en viktig hörnsten, vilket inte gör betänkandet mindre relevant, tvärtom.

⁶³ Steinar Kvale, *Den kvalitativa forskningsintervjun* (Lund, 1997), s. 104-113.

⁶⁴ SOU 1995:75, *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995), s. 27.

Svensk migrationspolitik i globalt perspektiv 1996/97:25

Denna proposition innehåller förslag till en svensk migrationspolitik. Den tar sin utgångspunkt i tidigare betänkanden, bland annat de som den dåvarande flyktingpolitiska kommittén arbetade fram. Återvandringsperspektiven framträder, tillsammans med lagstiftningsfrågor, tydligt i förslaget och känns därav relevant för denna magisteravhandling.

Snabbprotokoll från riksdagsdebatter

Snabbprotokollen är närmare bestämt ojusterade protokoll från olika migrationspolitiska debatter. De jag har använt är hämtade från databaserna: protarkiv9798 eller protarkiv9697, båda tillgängliga via riksdagens hemsida, <www.riksdagen.se>. Protokollen är närmare bestämt ordagranna utskrifter från några olika migrationspolitiska debatter åren 1996-1998. Av protokollen framgår vad som har sagts, talarnas namn liksom partipolitisk tillhörighet. Alla anföranden numreras i kronologisk ordning (Anf 1...2...3...osv.)

Analysmetod – diskursanalys som inspirationskälla

Det empiriska materialet (dokument och intervjuer) har analyserats med hjälp av textanalys inspirerad av diskursanalytiska tankegångar.

Ett brett diskursanalytiskt angreppssätt valdes följaktligen då det innehåller en uppsättning metoder och teoretiska premisser lämpliga för undersökningar och analyser av exempelvis språk och språkbruk, samtal, identiteter, maktrelationer och förändringsprocesser:

Diskursanalys är en 'metod' som kan tillämpas på en textnära och detaljerad nivå samtidigt som man väger in de mer övergripande strukturerna. Ett syfte som kan uppnås med hjälp av diskursanalys på den mer övergripande nivån är att identifiera och beskriva diskurser.⁶⁵

Winther Jørgensen och Phillips preciserar: [...] oftast rymmer ordet 'diskurs' dock en eller annan idé om att språket är strukturerat i olika mönster som våra utsagor följer när vi agerar inom olika sociala domäner – man talar exempelvis om 'medicinsk diskurs' eller 'politisk diskurs'. 'Diskursanalys' är sedan på motsvarande sätt analys av dessa mönster."⁶⁶ Textanalysen av det empiriska materialet har gjorts mot den bakgrunden. Jag har i analysarbetet läst och genom olika kodningar kategoriserat materialet (utskrifter från intervjuerna, offentliga utredningar med mera) i syfte att gruppera och förstå sammanhangen. Avsikten var att få en uppfattning om hur materialet är uppbyggt och få syn på dess olika och skymtande positioner eller uppfattningar. Vägledande frågor var: Vilka är de återkommande temana? Vilken eller vilka världsbilder framträder? Vad handlar detta om? Vem eller vilka är aktörer(na)? Vad sker? När? Var? Hur? Vilka är argumenten för eller emot återvandring? Motiv? Motiveringar och beskrivningar?

⁶⁵ Björn Eliasson, *Diskurser om informationsamballet*, (diss., Karlstad universitet, 2005), s. 57.

⁶⁶ Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod* (Lund, 2000), s. 7.

Andra frågor jag arbetade utifrån var: Vad tas för givet? Vilka skillnader finns mellan olika texter? Vad länkas ihop? Hur hänger olika utsagor ihop? Vad verkar vara viktiga begrepp eller uttryck? Sammanhang?

Forskningsetiska överväganden

Etik och moral är teman tillika begrepp vilka frekvent förekommer och återkommer i den allmänna samhällsdebatten. Detta inte minst mot bakgrund av de senaste årens uppenbart tvivelaktiga företags- och fastighetsaffärer. En tydlig konsekvens av detta tycks allmänt vara att uppfattningen om vikten av att ha ett etiskt och moraliskt förhållningssätt nu framhålls enfatiskt.

Detta framkommer emellanåt tydligt om man förslagsvis studerar annonser och utlysningar av befattningar/tjänster i dagstidningar med mera. Även inom 'forskarsamhället' skymtas alltjämt en uppblödd debatt om etik, här inte med anledning av tvivelaktiga fastighetsaffärer utan utifrån en ny lag om "etikprovning av forskning som avser människor. Den omfattar naturligtvis forskning på levande personer, men också till exempel forskning på avlidna och på biologiskt material från människor samt forskning som innebär hantering av känsliga personuppgifter."⁶⁷

Av Vetenskapsrådet finns upprättat etiska rekommendationer, vilka föreskriver att varje medborgare har rätt till skydd mot "otillbörlig insyn i sina livsförhållanden".⁶⁸ Forskningsetik handlar om hur eller på vilket sätt, forskaren skildrar människan och/eller samhället.⁶⁹ Jag har, liksom varje forskare med seriösa avsikter, försökt följa dessa etiska rekommendationer och kontinuerligt aktualisera etiska avgöranden och överväganden. Till stöd i forskarens arbete finns ett antal hållpunkter vilka anger forskarens rättigheter och skyldigheter vilka bör övervägas i vetenskapliga studier där informanter involveras. De hållpunkter jag syftar på är: informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet.

Först nämnda innebär bland annat för forskaren en skyldighet att informera deltagare i studier om dessa etiska riktlinjer. Jag har således, i samband med respektive intervjutillfälle nogsamt informerat om och hänvisat till rådets etiska rekommendationer och dokumentation. Jag har även berättat om uppsatsens fokus, kort om aktuell forskning, för informanterna och deras roll i studien. Ifråga om *samtyckeskravet* har jag vid tidpunkten för respektive intervju genomförande utförligt informerat om informantens(ernas) rätt att avböja svar på frågor samt att avbryta sitt deltagande i studien.

Vad gäller *konfidentialitetskravet* använder jag i uppsatsen fingerade namn vid exempelvis citering och andra omskrivningar för att därmed undvika att enskilda personer utpekas eller blir föremål för obehagliga konsekvenser på grund av sitt deltagande i studien. Med risk för igenkännande

⁶⁷ Etikprovning, <http://www.forskningsetikprovning.se/index.htm>, 2006-11-01.

⁶⁸ Vetenskapsrådets forskningsetiska riktlinjer finns tillgängliga på rådets hemsida: www.vetenskapsradet.se. 2004-03-01.

⁶⁹ För utvecklade etikdiskussioner se Ruthellen Josselson red., *Ethics and Process in The Narrative Study of Lives* Volume 4 (London, 1996)

mellan informanterna internt, potentiellt även gentemot allmänheten, uppger jag inte positionstitlar i uppsatsen (t ex ledamot i X-utskottet). Detta är viktigt att betona av flera anledningar, inte endast med hänsyn till de enskilda personernas integritet och skydd, utan även mot bakgrund av uppsatsens måhända något känsliga problemområde. Offentliggör informanten(erna) själva på något sätt sitt deltagande är detta inget jag styr över eller kan ansvara för. Till sist, *nyttjandekravet* som avser hantering av material. Data från intervjuer, insamlade dokument samt anteckningar nyttjas endast i föreliggande studie. I övrigt skall det tillföras att forskaren, bortsett etiska rekommendationer, tillämpar sunt förnuft.⁷⁰

Analys och Resultat – Återvandring och perception

Inledning

Kapitlets, för att inte säga uppsatsens, genomgående avsikt, är att utifrån genomförda intervjuer och dokument försöka synliggöra några av de olika föreställningar kringliggande återvandring. Föreliggande kapitel är tematiskt uppdelat. Det följer en ganska fri disposition, det vill säga framställningen koncentrerar sig *inte* i första hand på *hur* de olika avsnitten är relaterade till varandra, utan snarare att de har ett gemensamt avstamp i någonting. Nämligen återvandring och de föreställningar den förefaller förbunden med. Den första tas upp nedan och handlar om frivillighet. Utdrag och återgivningar från intervjuerna är av etiska skäl inte försedda med informanternas riktiga namn utan istället används andra beteckningar: till exempel ”riksdagsledamot” eller ”tjänsteman.”

Föreställningar om migrationstryck, kontrollsystem och återvandring

Föreliggande avsnitt fokuserar på de perceptioner om migrationstryck och kontrollsystem, vilka tycks omge återvandringen och tal om migrationsrörelser.

Perceptionerna kommer till uttryck via de ord- och begreppsval informanterna gör vid beskrivningar av verkligheten och världen. Då inte endast sett till enstaka ord utan också till fullständiga meningar eller längre utläggningar. Exempelvis ifråga om det första, alltså enstaka ord och ordval, kan nämnas att i de olika dokumenten och SOU-rapporterna (bland annat i SOU-rapport 1995:75)⁷¹ förekommer termer såsom: *insatsberedskap, befolkningsexplosion, varningsignal, hot, risk och undanröja*⁷² i samband med tal om migration och i beskrivningar av flyktingsituationer i världen. Att termerna ifråga helt eller delvis återkommer i det empiriska materialet kan vara

⁷⁰ Vetenskapsrådet, www.vetenskapsradet.se, 2003-10-15.

⁷¹ SOU 1995:75 *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995).

⁷² Synonymer till undanröja: likvidera, tillintetgöra, utrensa, avskaffa enligt Alva Strömberg, *Nya stora synonymordboken* 2 omarbetade upplagan (Stockholm, 2000), s. 962.

tecken på att det inte endast handlar om enstaka ordval utan att dessa ingår i vidare föreställningar som beskriver eller förhåller sig till världen på ett visst sätt. Termerna och användandet av dem leder tankarna till krigsliknande situationer eller till situationer rörande säkerhet i någon mening, snarare än till människors eventuella flyttning från en plats till en annan, från plats A till B (och till C?). Att begreppen används för att beskriva eller i samband med beskrivningar av migration eller med migration förknippade händelser kan i någon mening vara tecken på att migrationsrörelser betraktas både som någonting relaterat till konflikt eller problem, samt som någonting önskat. Frågan är härvidlag även om inte användandet av termerna på detta sätt bidrar till att konstruera och konstruktioner om migration såsom något hotfullt, riskfaktor och punkt på någon slags uppfattad agenda om säkerhet? Marianne Winther Jörgensen med flera påpekar att:

Språket är således inte bara en kanal varigenom information om bakomliggande sinnestillstånd och beteenden förmedlas, eller fakta om världen kommuniceras; språket är däremot en "maskin" som *konstituerar* den sociala världen. Det gäller också för konstituerandet av sociala identiteter och sociala relationer.⁷³

Betydelsen av enskilda ord och uttryck är nu dock inte att överskatta. Fastän begrepp och enskilda uttryck utgör vitala pusselbitar i språket och vår kommunikation, förblir de i någon mening just pusselbitar och bärare eller behållare av betydelser. De räcker ensamma därav inte till (om inte annat än möjligen undantagsvis?) för att fånga eller återge hela föreställningar, vilket betyder att vi bör överväga flera uttalanden eller utläggningar i beräkningarna och våra analyser av föreställningar eller diskurser. Det förhåller sig även så att termer och begrepp kan få olika innebörd eller betydelse beroende på kontext och hur vi använder dem vid en visst tillfälle eller viss tidpunkt.

Låt oss mot denna bakgrund delvis förflytta fokus från enskilda ord och uttryck för att istället se närmare på ett antal uttalanden och utsagor från dokumenten respektive intervjuerna, i syfte att få grepp om det vidare tänkandet.

Det första excerptet nedan, hämtat från utredning SOU 1995:75, synliggör tydligt en uppfattning om migration såsom ett riskabelt projekt eller något förknippat med problem däri det bland annat talas om ett 'migrationstryck':

De europeiska länderna kommer oundvikligen att ställas inför ett ökande migrationstryck p.g.a. befolkningsökningen i tredje världen (som leder till att Europas befolkning blir en allt mindre del av världsbefolkningen), den ökande fattigdomsklyftan, storstädernas tillväxt, miljökatastrofer samt ökningen av antalet konflikter i närområdet.⁷⁴

⁷³ Marianne Winther Jörgensen m.fl., *Diskursanalys som teori och metod* (Lund, 2000), s. 16.

⁷⁴ SOU 1995:75 *Svensk flyktningpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995), s. 29.

Vidare i utredningen återkommer utsagor liknande denna på flertalet håll. Ett mer utbroderande exempel:

Med nuvarande tillväxttakt kommer sannolikt Afrikas befolkning att öka från 600 miljoner till 1600 miljoner år 2025. Befolkningen i Sydasiens kommer också att öka med en miljard. Sedan år 1950 har världsbefolkningen fördubblats. Under enbart de närmaste 60 åren kommer världsbefolkningen i vart fall att fördubblas med idag. Europas befolkning blir en allt mindre del av världsbefolkningen.⁷⁵

Citaten konstruerar en bild av ett Europa ställt inför något slags successivt tilltagande migrationstryck. Förevändningen till detta 'tryck' beskrivs vara befolkningsökningen i tredje världen, vilken medför att Europas folkmängd successivt blir en allt mindre del av världsbefolkningen. Frågan jag således ställer mig är varför detta är eller skulle vara ett problem? Är undermeningen att Europas folkmängd inte skall minska i proportion till världsbefolkningen och att något slags demografiskt status quo skall upprätthållas? Vad skulle syftet i sådant fall vara?

Vad innebär eller vilken betydelse har detta i en vidare mening? De världsbilder som framträder i citaten ovan kan vara centrala för återvandringens aktualitet. Studier pekar nämligen på att olika övertygelser om befolkningens sammansättning, migrationsströmmar och länders, eller regioners, sociala och ekonomiska förhållanden har utgjort anledningar till att frågor om migration och återvandring positionerat sig på många västländers politiska dagordning. Mekonnen Tesfahuney, forskare vid Karlstad universitet, påvisar detta samband i avhandlingen *Imag(in)ing the Other(s)* och framhåller:

Discourses of migration threats and floods make recourse to population growth in the Third World, which in conjunction with poverty is seen as the prime factor including migrations. According to Sassen, a basic assumption "...is that poverty, over-population and a stagnant economy are the central causes of emigration", makes intuitive sense and is a widely held view (1987:3). Not surprisingly, therefore, demography and poverty have been taken as the main factors to justify alarmist and sensational scenarios of mass migration, and a Sweden or Western Europe under siege.⁷⁶

De föreställningar redovisade ovan kan alltså, med hänsyn till Tesfahuney, helt eller delvis, förklara varför migration blivit ett prioriterat spörsmål på den politiska agendan i Sverige. De kan nog på samma sätt utgöra en delförklaring till att återvandring blev en till synes viktig politisk angelägenhet och dess implementering i migrationspolitiken, däri Sverige (liksom Europa) föreställs vara ställt under ett 'migrationstryck'.

Rop görs dessutom på hantering av flyktingströmmarna. Utsagor i det empiriska materialet efterlyser på sina håll explicit en önskan eller vilja att skapa 'ordning och reda' på migrationsströmmarna, vilket ska göras genom att inrätta kontroller eller något slags

⁷⁵ SOU 1995:75 *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995), s. 29.

⁷⁶ Mekonnen Tesfahuney, *Imag(in)ing the Other(s)* (Uppsala, 1998), s. 33.

kontrollsystem. I intervjun med tjänstemannen finns tal som fäster vikt vid att ordning tillika kontroll är nödvändigt i det att risker annars föreligger att "[...] man öppnar upp för en framtid som är oviss. Som jag tror inte någon har riktig koll på."⁷⁷ De som, enligt detta, inte uppfyller kraven för inträde eller anses vara 'riktiga' flyktingar (till exempel inte har tillräckligt goda asylskäl) har att återvända och helst frivilligt. Excerptet nedan, hämtat från samma intervju, synliggör detta tänkande tydligare bredvid uppfattningar porträtterande migrationsrörelser som bekymmersamma:

Intervjuare: När det gäller kontroller och det här med köer, hur ser du på utvecklingen där?

Tjänsteman: [...] Jag kan tänka mig att i det långa loppet så är vi inte så intressanta som länder i Sydeuropa som har gränser till Afrika. Det är väl där som de svaga länkarna befinner sig egentligen. Många som kommer in den vägen, de kommer ju inte vidare till Sverige. Men det är ju ett problem för Europa, för EU, det är helt klart. Sen nu det här från öst som ju kanske kan bli ganska okontrollerbart och som jag inte riktigt vet...där jag har en känsla av att det inte finns någon riktig beredskap för i Västeuropa. Jag menar Polen till exempel är ju ett väldigt folkrikt land och om sätter sig i rörelse då från polacker och som har rättigheter att söka sig arbete västerut så kan det ju betyda enorma befolkningsomflyttningar. Så att helt plötsligt är det..., tittar du på ena sidan Europa alla kontrollmöjligheter som kan vara en fördel och å andra sidan då bryta ned gränserna inom EU gör ju då att man öppnar upp för en framtid som är oviss. Som jag tror att inte någon har riktig koll på.⁷⁸

Ett kontrollsystem betraktas alltså såsom ett sätt (och en nödvändighet?) att hantera de folkförflyttningar informanten beskriver som omfattande. Den till synes diametralt motsatta åsikten att "bryta ned gränserna"⁷⁹ får i uttalandet föga stöd då ett slopande av gränser, menar man, öppnar upp för omfattande migrationsrörelser och någonting som "[...] inte någon har riktig koll på"⁸⁰ vilket innebär osäkerhet och oviss framtid. Uttalandet postulerar istället att skapandet av ett kontrollsystem, i vilken återvandring implicit kan vara en del, är en angelägenhet för såväl Sverige som EU, likväl att 'ordning och reda' därmed åstadkoms i syfte att förhindra eller hantera de "enorma befolkningsomflyttningar" som antas skulle kunna komma från bland annat Polen. Att rop görs på hantering av flyktingströmmar bidrar om inte annat till att (för)stärka föreställningarna om migration som något oönskat som behöver hanteras.

Talet om kontroll är dock mer vidsträckt än så. Den utredning SOU 1995:75 jag tidigare citerat, tar ett steg längre och framhåller skapande av kontroll och ordning som rentav avgörande för stabiliteten i Europa, som en fråga om säkerhetspolitik:

⁷⁷ Intervju informant från Utrikesdepartementet 2003-12-18.

⁷⁸ Ibid., 2003-12-18.

⁷⁹ Ibid., 2003-12-18.

⁸⁰ Ibid., 2003-12-18.

Också ur det snävare flykting- och migrationspolitiska perspektivet är skapandet av en fungerande alleuropeisk ordning av avgörande betydelse. Endast så kan oönskade och ofrivilliga befolkningsrörelser förebyggas på längre sikt. Och omvänt kan stora och plötsliga flykting- och migrationsströmmar utgöra allvarliga hot mot säkerheten och stabiliteten i Europa. Flykting och migrationsfrågorna är således på olika sätt nära förknippade med de övergripande ekonomiska och säkerhetspolitiska perspektiven.⁸¹

Varför betraktas migrationsrörelser som problem och rentav en fråga om stabilitet? Vad är det, i det globaliserade tidevarvet som nu är, i de processer som omger människors flyttning (att byta tillvaro innebär som bekant mer än geografisk förflyttning) som skulle orsaka sådana problem att det behövs 'kontrollsystem' och återvändningsinsatser för att hantera dessa? Kan detta, såsom Johansson påpekar⁸² ha att göra med uppfattningar om flyktingar såsom bärare av en kultur som på något sätt inte skulle "fungera" ihop med någon slags föreställd svensk identitet?

Bilden av ett 'migrationstryck' och migration som säkerhetsfråga står emellertid inte helt oemotsagd. Motstridigheterna förefaller vara flera – några av dessa gör sig framträdande på så sätt att de positionerar Sverige som en tidsmässigt på sikt ointressant destination för flyktingar och asylsökande. Många människor antas istället söka sig till länder liggande på, i förhållande till de nordiska länderna, sydligare breddgrader. Tjänstemannen vid UD poängterar exempelvis vid ett tillfälle under intervjun som svar på min fråga om utvecklingen kring köer att: "Jag kan tänka mig att i det långa loppet så är vi inte så intressanta som länder i Sydeuropa som har gränser till Afrika. Det är väl där som de svaga länkarna befinner sig egentligen [...]"⁸³

De paradoxer eller motstridiga utsagor som sammantaget här kan sägas uppenbara sig är intressanta däri de olika utsagorna beskriver 'verkligheten' på helt eller delvis helt skilda sätt samtidigt som de visar på vad det råder delade meningar om.⁸⁴ Föreställningen tidigare beskriven om ett 'migrationstryck' och tal om beredskap eller säkerhet verkar härvidlag utmanas av olika utsagor porträtterande Sverige på ett annat sätt: nämligen bland annat såsom ett land dit människor inte söker sig. En av de intervjuade riksdagsledamöterna, den kvinnliga, är även hon inne på samma linje som tjänstemannen, men tar sig an den utifrån delvis andra perspektiv.

Intervjuare: vad tycker du om att Sverige skall ändra sina regler och anpassa dem till andra EU-länder?

Riksdagsledamot: så att vi får någon slags gemensam flyktingpolitik? [...] Vi ska inte vara slaviskt bundna till att göra precis exakt som alla andra i Europa. Alla länder i Europa kommer att vara i behov av arbetskraft framöver och då är det bara frågan liksom ska vi vänta tills sista man? Frågan är hur intressant är Sverige att komma till? Det är ändå ett land med ganska kyligt

⁸¹ SOU 1995:75 *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995), s. 104.

⁸² Christina Johansson, *Utvärdering av återvändarverksamhet på Sociala Missionen*, ThemES, no 9 2002, (Linköpings Universitet, Campus Norrköping, 2002), s. 9.

⁸³ Intervju informant från Utrikesdepartementet 2003-12-18.

⁸⁴ Marianne Winther Jørgensen m.fl., *Diskursanalys som teori och metod* (Lund, 2000), s. 54-55.

klimat och det är långa avstånd. jag menar alla kan ju inte bo i Stockholm, Göteborg eller Malmö som är de stora städerna.⁸⁵

Problemet, menar hon senare, är de bilder eller rykten som finns om Sverige:

Jag menar, det var ju lätt att ta sig hit som arbetskraft på 60-70-talet. Det kändes inte alls som att det var några problem alls, sen har det undan för undan blivit bra mycket svårare att ta sig hit och det som har varit problemet i Sverige är väl kanske att vi har haft ryktet om oss att här är ett paradiset att komma till. Man har trott att här får du arbete, här får du utbildning, här får du bostad - allt löser sig på något sätt. Så enkelt är det ju inte riktigt va.⁸⁶

På detta sätt formerar sig alltså konturerna av en kamp. Det är en diskursiv kamp, vilken vare sig orsakar materiella skador eller mänskliga förluster, men utspelar sig mellan olika föreställningar vilka vill "[...] låsa fast språkets betydelser på sitt eget sätt."⁸⁷

På den ena sidan schackbrädet uppehåller sig utsagor vilka gemensamt tecknar bilden att de nordiska länderna av olika skäl är tämligen ointressanta destinationer för många människor. Citaten ovan formerar sig kring denna tankegång. Informanternas uttalanden rymmer härtill föreställningar omnämmande klimat och sociala samt socioekonomiska förhållanden. Sverige är exempelvis, menar man, ett land vars förhållanden inte passar alla – det är ett litet land i norr med kyligt klimat och långa avstånd. Det är även ett land som successivt blivit alltmer restriktivt och svårtillgängligt och är inte fullt så angenämt som det ofta framstår. Undertonerna i budskapet kan nog sammanfattas med orden: Sverige är ett ogästvänligt land med restriktiva förhållanden dit många inte söker sig. "Det är ändå ett land med..."⁸⁸

På den andra sidan schackbrädet ligger, med hänvisning till citaten ovan, utsagor porträtterande en bild av ett Europa ställt inför ett stundande 'migrationstryck'. Upphovet till detta 'tryck' anges vara befolkningsökningar i tredje världen ihop med pågående urbaniseringsprocesser. Processer vilka i sin tur resulterar i, menar man, att Europas befolkning utgör en allt minskande del av den totala befolkningen i världen. Utsagorna som uttrycker eller formerar dessa tankar står inte ensamma. De kompletteras av de tankegångar förordande kontrollsystem, vari återvandring kan vara en del, för att hantera 'migrationstrycket' och där detta framstår som en säkerhetspolitisk fråga.

Slutligen, mellan dessa båda sidor på schackbrädet pågår en diskursiv kamp om betydelse. Det kan vara en nog så hård uppgörelse däri det handlar om att i någon mening få definiera "verkligheten" och etablera "sanningen." Konsekvenserna av denna kamp, vilka de än är och på vad sätt de kommer till uttryck, är det svårt att veta någonting om. Likaledes är det inte min avsikt att i denna framställning närmare undersöka eller resonera kring dessa. Vad vi ändock nog kan konstatera av denna diskursiva kamp, vilken jag tror försiggår, är att någonting pågår mellan

⁸⁵ Intervju riksdagsledamot 2003-11-05.

⁸⁶ Ibid., 2003-11-05.

⁸⁷ Marianne Winther Jørgensen m.fl., *Diskursanalys som teori och metod* (Lund, 2000), s. 13.

⁸⁸ Intervju riksdagsledamot 2003-11-05.

olika 'röster' vilka gör olika bilder av verkligheten gällande och hur den ter sig i det globala tidevarvet.

Frågan mot den bakgrunden och striden kan vara: Hur kan man å ena sidan tala om ett tilltagande migrationstryck och samtidigt tillerkänna att Sverige inte är en destination dit strömmar av människor söker sig?

Till sist. Avsikten med detta avsnitt har varit att försöka redogöra för föreställningar om migrationstryck och stabilitet och vi kan konstatera att återvandringen på något sätt verkar vara omsvept av tal om kontrollsysteem, stabilitet och 'ordning och reda'.

Föreställningar: Frivillig återvandring eller återvändande?

Integration eller återvandring?

Begreppen 'frivillig återvandring' och 'återvändande' som verkar förekomma flitigt i återvandringdiskurser är omgärdade av paradoxer. Därav är de intressanta att granska närmare. Termerna har av samma anledning under arbetets gång vållat mig huvudbry, kanske främst under analysarbetet. Jag pekar i föreliggande stycke på några av paradoxerna kring begreppen, men pekar parallellt och i främsta rummet på föreställningar kring omringande återvandringen. Resonemangen underbyggs med hjälp av återgivningar från intervjuer och studerade dokument.

Återvandringen beskrivs vara frivillig. Det heter i SOU-utredningen 1995:75 *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* att "[o]mfattande ekonomiska bidrag till återvandrare skulle kunna uppfattas som påtryckningar för att förmå dem att lämna Sverige"⁸⁹ Visionen, eller idén, om frivillig återvandring fanns dock sedan tidigare, den framskrivs redan 1989 i ett regeringsförslag. Dock inte odelat så.

Parallellt i denna utredning är nämligen integration en central angelägenhet. Det framgår av utredningen att integration av flyktingar in i svenska samhället är eftersträvansvärt, likaså bör vederbörande redan på tidigt stadium förbereda sig för en tillvaro eller längre vistelse i Sverige. Essensen verkar i någon mening vara att framgångsrik invandringspolitik är eller blir god återvandringspolitik, vilket i utredningen – liksom i den senare propositionen 1996/97:25 *Svensk migrationspolitik i globalt perspektiv* motiveras luddigt med att individen därigenom får bästa möjliga framtidsutsikter, oavsett om återvandring blir aktuellt eller ej.⁹⁰ En underliggande mening men icke desto mindre central hållning tycks på detta sätt vara den enskilde individens möjligheter att välja mellan att å ena sidan stanna eller återvända å den andra. Men samtidigt får man intrycket av texten att det, oberoende av vilket val individen gör, är av stor vikt att flyktingen blir integrerad i samhället. Till detta förekommer och återkommer uttalanden vilka pekar i en annan riktning, nämligen att: "en sammanhållen flyktingpolitik bör fokusera framförallt på möjligheterna för flyktingar att återvända hem"⁹¹ vilket helt eller delvis alltså verkar motsäga idén om integration.

⁸⁹ SOU 1995:75, *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995), s. 209.

⁹⁰ Ibid., s. 209. Se även proposition 1996/97:25, s. 277.

⁹¹ Ibid., s. 73.

Låt mig ange fler exempel på detta där fokuseringen på återvandring framstår tydligt: ”Utgångspunkten är att alla har rätt till sitt hemland och att ett återvändande därför är ett överordnat mål och skall genomföras så snart som möjligt”⁹² Och: ”Särskilda resurser för återvandringsprojekt inriktade på flyktingarnas olika ursprungsländer bör avsättas.”⁹³

Samt:

Det är en mänsklig rättighet att återvända till sitt land. Att främja frivillig återvandring bör därför vara en viktig del av flyktingpolitiken. Detta synsätt bör i princip prägla mottagandet från första början.⁹⁴

Oklarheter föreligger alltså. Vikten av att flyktingen integreras i det svenska samhället betonas parallellt med synsättet att återvandring är det överordnade målet tillika någonting som skyndsamt skall genomföras. Att notera är att sista raden i citatet ovan markerar att frivillig återvandring skall främjas, vilket tyder på att det dock inte nödvändigtvis rör sig om någon tvångsmässig förflyttning. I ”frivillighetsperspektivet” handlar det istället om att stödja de personer som väljer att återmigrera.

Är det frivilligt? Tecken finns att föreställningen om frivillighet är utmanad. I och med att ”frivillig återvandring” betonas i hög utsträckning förefaller det som om själva frivilligheten eller friheten att välja själv, blir förpassad till ett gränsland, en gråzon. Utsagorna i intervjuerna och studerade dokument bidrar till frågetecknen: de talar å ena sidan om frivillig återvandring och om återvandring såsom det överordnade målet vilket det ska läggas extra resurser på å den andra. Återvandring framskrivs utöver detta som det principiella synsättet som gäller vid mottagandet, det vill säga när flyktingen precis kommit till Sverige. Men återigen, det är ytterst upp till den enskilda individen, menar man, att avgöra huruvida man vill stanna eller vända åter. Paradoxen går även att skönja i regeringsbeslut. Ett sådant från 1994 framhåller exempelvis att:

Ett återvändande är en av flera möjliga lösningar av en flyktingsituation. Möjligheter till ett frivilligt återvändande är också ett instrument i den svenska flyktingpolitiken som bör prövas mera aktivt. Det finns mot den bakgrunden skäl att närmare undersöka på vilket sätt mottagningsinsatser i Sverige kan inriktas i syfte att underlätta frivilligt återvändande för den enskilde flyktingen och dennes familj.⁹⁵

Ett till exempel på liknande resonemang går att urskilja i en interpellationsdebatt från mitten av nittio-talet i form av protokoll 1996/97:111 närmare bestämt och av vilket framgår att:

⁹² Riksdagsprotokoll 1996/97:39, hämtat från: <http://rixlex.riksdagen.se/htbin/thw>.

⁹³ SOU 1995:75, *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995), s. 18.

⁹⁴ Ibid., s. 18.

⁹⁵ Kulturdepartementet, Regeringsbeslut 24, dnr Ku94/895/IP, 1994-03-17.

Att återvända är många gånger ett lika stort och svårt steg som det var att lämna hemlandet, särskilt om vistelsen i det nya landet varat lång tid. I grunderna för migrationspolitiken framhåller statsmakerna därför att det är viktigt att möjligheten att återvända är ett aktivt och positivt inslag redan från början och inte genomförs eller uppfattas som en påtryckning gentemot dem som fått permanent uppehållstillstånd.⁹⁶

Återvandringen präglas alltså av ambivalenser och paradoxer. Det handlar i grund och botten fortfarande om en frivillighet, men på grund av att densamma i hög grad betonas i dokument och intervjuer förpassas frivilligheten till ett gränsland, en gråzon.

Stöd i tidigare forskning för detta resonemang finns. Appelqvist och Tollefsen Altamirano, två av flera forskare som studerat migrationsprocesser, beskriver i boken *En ny flyktingpolitik* utvecklingen av den svenska flyktingpolitiken under 1990-talet och hur den successivt kommit att bli alltmer restriktiv. Författarna kommer till den slutledningen att 'ofrivillighet' är en del i politiken till följd av en flitig användning av 'frivillig återvandring' i offentligt tryck.⁹⁷

Återvandningsbegreppet verkar även vara relaterat till denna problematik. Återvandningsbegreppet betyder, utifrån en officiell definition, enligt Zoran Slavnic, forskare vid Arbetslivsinstitutet: "[...] frivillig återvandring tillbaka till tidigare hemländer av personer som har PUT (permanent uppehållstillstånd) i Sverige med alla motsvarande rättigheter."⁹⁸ Således tvingar ingenting dessa personer att lämna landet, bortsett respektive individs egna fria vilja och ambitioner. Slavnics resonemang sträcker sig i sammanhanget längre än till endast definitionsdiskussionen. Han menar att det är lätt att förväxla 'frivillig återvandring' med 'frivilligt återvändande.' Sist nämnda blir ett annat sätt att uttrycka eller tala om utvisning i och med att frivilligt återvändande, enligt Migrationsverkets uppfattning, avser en person som återvänder till hemlandet efter att han eller hon fått ett avslagsbeslut på sin asylansökan.⁹⁹

Verkets uppfattning och resonemang är anmärkningsvärt och väcker om möjligt flera frågetecken då avvisning kanske allmänt refererar till tvång. I den meningen är avvisning nära förknippad med repatriering, vilken gentemot återvandring är en mer organiserad form av återvändande om större grupper människor. Slutligen, Appelqvist och Tollefsen påpekar att repatriering ofta är att likställa med tvång eftersom den enskilda individens önskemål får stå tillbaka till förmån för gruppen eller kollektivet.¹⁰⁰

⁹⁶ Protokoll 1996/97:111. Anförande nummer 88. Fredagen 30 maj.

⁹⁷ Maria Appelqvist, Aina Tollefsen Altamirano m.fl., *En ny flyktingpolitik i Norden?* Nordisk ministerråd (København, 1998), s. 113.

⁹⁸ Zoran Slavnic, *Att leva både här och där*, ThemES, no 8 2002, (Linköpings Universitet, Campus Norrköping, 2002), s. 2.

⁹⁹ Ibid., s. 2-4.

¹⁰⁰ Maria Appelqvist, Aina Tollefsen Altamirano, *En ny flyktingpolitik i Norden?* Nordisk ministerråd (København, 1998), s. 113.

Föreställning: Med återvandringen in i framtiden

Återvandring tecknas såsom åtgärd för framtiden. Informanterna liksom studerade dokument vittnar om en uppfattning att återvandring inte uteslutande var en åtgärd behövlig i 1990-talets samtida Sverige – den var nödvändig inför framtiden och 2000-talet. Det underliggande motivet och åsikten tycks vara, utifrån utsagor i dokument och genomförda intervjuer, att omfattande migrationsrörelser inte är ovanliga i framtiden och Sverige, liksom andra länder, har att hantera de rörelserna. Ett exempel där detta blir framskrivet kan vara ett telefaxmeddelande från invandrar- och flyktingkommittén och under den i faxet slående rubriken ”[b]ehov av en inriktning av återvandringspolitiken”, vilken även om så bara implicit signalerar ett framtidsperspektiv:

Massflyktssituationer i Europa är inte osannolika för framtiden. Regionen – inklusive Sverige – måste kunna hantera dessa situationer. En del av detta handlar om hur drabbade människor skall få skydd i andra länder. Permanent asyl som lösning har också av FN:s flyktingkommissarie bedömts vara en realistisk lösning. För att kunna klara detta eftersträvar många europeiska länder i högre grad än tidigare lösningar som bygger på att flyktingar återvänder till sina hemländer.¹⁰¹

Citatet konstruerar en bild av framtiden. En framtid i vilken, tycks man mena, situationer präglade av storskaliga migrationsrörelser förekommer med jämna mellanrum eller inte är ovanligt förekommande. De europeiska länderna har, poängterar man, att utforma olika sätt för att hantera dessa rörelser. Att bevilja alla människor asyl betraktas inte som en realistisk lösning, varpå fler och andra åtgärder är behövliga. Citatet konstruerar återvandring som ett av flera tänkbara sätt att hantera dessa framtida rörelser och är att införa inför framtiden. Denna lösning är även det sätt allt fler europeiska länder, framhåller man, har börjat tillämpa.

Fler exempel finns. De pekar likt det förra på uppfattningen om i framtiden tilltagande migrationsrörelser, *men* pekar utöver det på en övertygelse om att så kallade ”push n´pull”-faktorer (se teoriavsnittet) är de främsta orsakerna till att migrationsrörelser uppstår. Att det handlar om framtid signaleras i excerptet nedan något undanskymt via begreppet ’framöver’. I proposition 1996/97:25 anförs att:

Ekonomiska utvecklingstendenser och befolkningstillväxt har under en rad av år pekat på att migrationsbenägenheten i världen kommer att öka framöver. Internationell migration måste bland andra faktorer ses i sammanhang med regionala och globala ekonomiska trender. Massflyttningar över gränser kan förklaras av både attraherande och repellerande faktorer eller en kombination av dessa.¹⁰²

En av informanterna lyfter också fram återvandring som en viktig politisk reform/åtgärd i samband med tal om framtiden, även om det görs med 2000-talet som utgångspunkt istället för

¹⁰¹ Faxmeddelande från Invandrar- och flyktingkommittén, 1994.04.27, s. 2.

¹⁰² Proposition 1996/97:25, *Svensk migrationspolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1996), s. 58.

1990-talet. Informanten, verksam vid UD, säger exempelvis vid ett tillfälle om återvandring att ”[d]et här är ju intressanta möjligheter för framtiden som jag tror att man måste titta aktivt på.”¹⁰³

För att kort sammanfatta och tydliggöra resonemangen: återvandring tecknas som åtgärd inför framtiden. En åtgärd nödvändig, tycks man mena, utifrån att migrationsrörelserna kommer att öka i framtiden. Ökningen och upphovet till människors rörelser är bland annat så kallade push och pull-faktorer – en sådan faktor är befolkningstillväxt. De europeiska länderna har, framhåller informanten, att hantera dessa rörelser. Till sist, att bevilja alla människor permanent asyl anses inte rimligt, allt fler länder har i stället börjat använda sig av återvandring i allt högre utsträckning.

Bilden av återvandring såsom åtgärd inför framtiden är dock än mer vidsträckt. Den verkar inte odelat inbegripa olika utsagor om framtid eller framtida förhållanden, utan lika mycket föreställningar om *dåtid* och övertygelser om varför återvandring inte kunde bli aktuellt innan slutet av 1980-talet,¹⁰⁴ senare också mer utpräglad under 1990-talet. (Detta även om enstaka insatser gjordes under 1980-talet: ekonomiskt stöd till återflyttare kan vara ett sådant exempel). Det följande exemplet uttrycker i koncentrat detta och de till synes allt överskuggande föreställningarna att:

Ekonomiska eller andra incitament för att stimulera till återvandring sågs som oförenliga med målen för 1975 års invandrar- och minoritetspolitik. Invandrarpolitiken fokuserades på åtgärder för att integrera de nya befolkningsgrupperna och förankra detta synsätt hos befolkningen.¹⁰⁵

En poäng i sammanhanget är alltså att föreställningar blickande framåt och varför återmigration införs för framtiden, även innebär ett tillbakablickande. Det vill säga föreställningar kring varför en viss praktik och återvandring inte blev (eller kunde bli?) (i föreställningsvärlden åtminstone) aktuellt förrän i slutet av 1980-talet, med undantag för vissa stödinsatser, och än mer aktualiserat under 1990-talet.

Mängden stöd och belägg för detta resonemang i tidigare forskning förefaller begränsat. ’Framtidsperspektivet’, om återmigration som åtgärd (eller förberedelse) inför framtiden på grund av förväntade ökade migrationsrörelser, tycks ringa eller otillräckligt belyst i tidigare forskning. En genomgång, om än begränsad sådan, visar att befintlig litteratur blott tangerar detta perspektiv och gör så i fragmentariska ordalag. Detta är ingalunda negativt däri uppsatsen potentiellt bidrar med nya rön eller kastar ljus på någonting nytt eller bidrar med perspektiv på någonting gammalt.

Vissa välfunna studier finns förvisso. Ett sådant skulle kunna vara Erik Olssons studie *Händelse eller process?*, i vilken Olsson resonerar kring det regeringsuppdrag och den process vari återvandring blev en central beståndsdel i den migrationspolitik som successivt växte fram under 1990-talet.¹⁰⁶ Olsson konstaterar kort att det rörde sig om en ny tid, vari återvandringen utgjorde

¹⁰³ Intervju informant från Utrikesdepartementet 2003.12.18.

¹⁰⁴ Marie Demker och Cecilia Malmström, *Ingenmansland?* (Lund, 1999), s. 113.

¹⁰⁵ SOU 1995:75, *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995), s. 208.

¹⁰⁶ Erik Olsson, *Händelse eller process*, MERGE 1/01 (Norrköping, 2001).

en beståndsdel. Han pekar på samma gång på den tveeggade hållning svenska staten hade till migration. Olsson formulerar sin poäng enligt följande:

Sverige förändras och öppnas upp, liksom människors rörlighet och med detta också statens migrationspolitik (Arbetsmarknadsdepartementet 1988). Återvandringsstöd blir ett välfärdsstöd bland andra stöd när den svenska staten formulerar en generell migrationspolitik. Samtidigt finns tecken på att allt inte enbart handlar om en ny tid med nya regler, utan i en intervju med tjänstemän från UD kommer det också fram att den svenska statens återvandringspolitik kan ses som ett led i att tvinga ”fram beslut hos individen.” Kanske den paradox som här framträder – den samtida betraktelsen av rörlighet som grund för en ny inriktning och som ett problem som måste kontrolleras – kan ses som en nivåskillnad. Intentioner finns att ställa om migrationspolitiken i takt med att exempelvis Sverige integreras i EU och att den globaliserade ekonomin kräver rörlighet [...].¹⁰⁷

Det rörde sig alltså, om så endast delvis, om en ny tid i vilken återvandring var en viktig beståndsdel. Dock inte odelat så.

Det rörde sig även om en ny inriktning och nya regler. De var resultatet av, tillika delar, av den större och vidare migrationspolitiska omorienteringen i vilken, menar Olsson, återvandring blev en stöttessten. En utgångspunkt var synen på migration såsom grundval för en nyorientering, parallellt med en syn på migration ”[...] som ett problem således.”¹⁰⁸

Slutligen, den genomgripande avsikten med detta avsnitt har varit att peka på föreställningen att återvandringen, sett med 1990-talets glasögon, betraktas som ett ”framtidsinstrument” vilket var att införa och med vilket flyktingsituationer allt oftare kan komma att hanteras då konflikter är vanliga även i framtiden. Återvandringen förefaller därvidlag bli ett allt oftare användbart redskap.

¹⁰⁷ Erik Olsson, *Händelse eller process*, MERGE 1/01 (Norrköping, 2001), s. 74.

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 74.

Föreställning: Återvandring – globalisering - teknik

Är globaliseringen eller rättare sagt uppfattningar om globalisering och vad den medför, grundval för återvandring? Ett (för) kort svar på frågan är rätt och slätt ”Ja”, det är dock mer mångfacetterat än så. Avsikten med det avsnitt som föreligger är att försöka klargöra detta.

Globaliseringen har öppnat upp nya möjligheter. Den har bidragit till, föreställer sig informanterna, att världen blivit ”mindre”. Tidigare långa avstånd, eller vad människor uppfattade såsom långa, är det inte längre. Detta delvis tack vare utvecklingen på det kommunikationstekniska området. Utdrag ur SOU 1995:75 vittnar om en denna syn på samhällsutvecklingen i stort:

Globaliseringen av ekonomin öppnar fönstren mot andra länder. Förbättrade kommunikationer och införandet av ny teknologi i tredje världen (billigt flyg, TV, telefon, fax etc.) påverkar också människors benägenhet att utvandra.¹⁰⁹

Liknande formuleringar framträder på flera håll. I regeringens skrivelse 1996/97: 24 om flyktingpolitiken framhåller man att förbättrade kommunikationer inte endast har *påverkat* våra möjligheter att resa, de har viss skuld till, tycks man mena, att migrationsrörelserna ökat.

En annan faktor som kan medverka till att migrationen ökar är kommunikationernas utveckling. Världen har blivit alltmer känd för många och möjligheterna att förflytta sig har förbättrats över hela världen.¹¹⁰

Stephen Castles och Mark J. Miller, forskare vid Wollongongs universitet respektive Delaware, ratificerar denna syn på globalisering och teknikutvecklingens betydelse. I boken *The Age of Migration* resonerar de kring detta och migrationsrörelserns internationella och samhälleliga betydelse, före och efter 1945. De konkluderar bland annat att ”[p]opulation movements have always accompanied demographic growth, technological change, political conflict and warfare.”¹¹¹ Människors (om)flyttningar går, utifrån detta, alltså hand i hand med teknologiska framsteg och förändringar. Globaliseringen föreställs alltså ha inneburit att människor fått förbättrade eller i vart fall ändrade förutsättningar att förflytta sig. Migrationsrörelserna kan öka, menar man, tack vare globaliseringens processer.

Återvandringen då? Var framträder den? Återvandringen verkar vara ett allt vitalare verktyg och åtgärd i och med globaliseringen, vilken i sin tur bidrar till att folkomflyttningarna ökar. Uttalanden från en av de intervjuade riksdagsledamöterna vittnar om denna tankegång – denna gör sig särdeles tydlig när jag frågar informanten om hans syn på återvandring:

¹⁰⁹ SOU 1995:75, sammanfattningen, s. 13.

¹¹⁰ Regeringens skrivelse 1996/97:24, s. 7.

¹¹¹ Stephen Castles och Mark J. Miller, *The Age of Migration*, Second Edition, (London, 1998), s. 283.

Intervjuare: Vi var tidigare inne på det här med hur du ser på migration, vad är din syn på återvandring?

Riksdagsledamot: Ja, det är ett allt viktigare instrument inte minst när vi ser regionala konflikter, särskilt om vi förmår hitta ett FN som starkt kan agera vid den här typen av situationer. Då finns det ju förutsättningar att man under en period har en fristad någon annanstans för att sedan återvända och vi har ju skärpt insatserna för att hjälpa till vid återvandring också, med återvändarpaket och liknande...stimulans för att återvända. Och jag tror det är viktigt för att det handlar om att man måste ha respekt för att de människor som har flytt hit, har ofta sålt alla sina tillgångar, ibland skuldsatt sig över öronen för att kunna betala illegala smugglingsligor eller liknande. Förutsättningen för att kunna återkomma är att man har någonting att komma tillbaka till och att man till och med har någonting med sig. Men jag tror det [återvandring] blir en allt viktigare del eftersom rörligheten har ökat totalt sett. När smålänningarna stack till Amerika då fanns det liksom inte i föreställningsvärlden att återvända, utan för många var det resan de gjorde i sitt liv. Nu är rörelserna och förutsättningarna annorlunda, delvis i och med globaliseringen. Även om många nu givetvis stannar så är det många som också flyr med den tydliga målsättningen att återvända och då måste vi hjälpa till.¹¹²

Utsagor förekommande i studerade offentliga utredningar uttrycker även explicit hur förbättrade kommunikationer underlättat för många grupper, däribland somalier, att ta sig till Sverige. På samma sätt anges kommunikationsproblem (exempelvis stängda flygplatser) som hinder för att avvisningsbeslut skall kunna verkställas. Exempel där dessa kopplingar görs avser iranier, libaneser och palestinier. I SOU 1995:75 finns åtminstone ett exempel på det första och avser somalier:

Somalier är viseringsskyldiga i Sverige, liksom i de flesta europeiska länder, men många tar sig in i landet med förfalskade eller lånade svenska pass. Det är svårt att fastställa varför många har valt just Sverige som asylland. Stora grupper somalier har länge funnits och finns i Italien, Storbritannien, Nederländerna och Kanada. Troligen har de som först kom till Sverige sökt sig till den lilla grupp som redan finns här. Att man kunnat flyga relativt billigt till Sverige med flygbolaget Aeroflot via Moskva har antagligen också spelat en stor roll.¹¹³

Återvandringen tycks på detta sätt bli insvept i föreställningar om globalisering (i vilken förbättrade kommunikationer utgör en omistlig del) och vad den har fört med sig i form av förändrade villkor och möjligheter för människor att förflytta sig och söka en tillvaro någon annanstans. Migrationsrörelserna har även, menar informanten, sammantaget sett ökat just i och med de förändrade förutsättningarna globaliseringen öppnar upp för. Rörelserna skulle i det avseendet vara annorlunda idag, menar informanten, än tidigare i historien – när svenskarna stack till Amerika låg det inte för handen för de allra flesta att komma tillbaka. Idag finns återvandringen som alternativ inom räckhåll för de som vill vända tillbaka, framhåller man.

Frågorna jag ställer mig mot bakgrund av detta är således varför återvandring betraktas som ett alltmer aktuellt instrument på grund av globaliseringen och vad den fört med sig? Varför blir egentligen återvandring såsom instrument mer aktuellt i och med globalisering och förändrade rörelsemönster och ökade rörelser? Varför är eller skulle en ökad rörlighet vara ett problem?

¹¹² Intervju riksdagsledamot 2003.10.15.

¹¹³ SOU 1995:75, *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995), s. 125.

Handlar det om grumliga föreställningar om att globaliseringen bidrar till det så kallade förestående 'migrationstryck' som Europa (se tidigare avsnitt om migrationstryck) föreställs vara satt inför i och med de förbättrade kommunikationerna? Kan en del av svaret ligga i, med hänsyn till framställningens tidigare avsnitt i vilka jag bland annat redogjort för att återvandringen omges av föreställningar om att människor tillhör någonstans, att globaliseringen härigenom underlättar för de "De Andra", de som inte tillhör hit, att förflytta sig till olika destinationer i Europa?

Föreställning: Återvandring och en fråga om tillhörighet till någonstans?

Ett annat bekymmer värt uppmärksamhet är att återvandringen implicerar föreställningar om ett hemland, att människor hemmahör någonstans eller något välbekant dit migranter vänder tillbaka till. Denna uppfattning tar sig tydliga uttryck i ett flertal av informanternas uttalanden, så även i de studerade utredningarna inklusive protokoll från riksdagsdebatter. Ett talande exempel från intervjun med en av tre intervjuade riksdagsledamöterna:

Intervjuare: vad var synen på återvandring?

Riksdagsledamot: [...] Vi ska uppmuntra dem som vill hem helt klart och underlätta för dem och möjligheterna att kunna ta sig tillbaka. För många mår ju ändå bäst av att finnas i det land där dem är födda eller har vuxit upp i, men alla har inte den möjligheten. [...]¹¹⁴

Denna uppfattning om tillhörighet är vidare sammanflätad med humanistiska tankegångar. Formuleringen ”för många mår ju ändå bäst av att finnas i det land där dem är födda eller har vuxit upp i” kan vara uttryck för den något statiska uppfattningen att människor, oavsett bakgrund och etnicitet, är hemmahörande någonstans. De humanistiska tankegångarna däremot antyds i meningen dessförinnan, närmare bestämt i raderna som handlar om att man bör hjälpa människor att vända tillbaka under förutsättning att de själva vill det. ”Vi” i citatet syftar i sammanhanget på svenska staten eller någon av dess institutioner (Migrationsverket till exempel), som är den eller de aktörer som ska bidra med dessa insatser. Återvandring skulpteras härvid fram såsom en humanistisk insats, vilken kan hjälpa en person tillbaka dit han eller hon, menar man, hör till. De två nämnda uppfattningarna om humanism och tillhörighet sammanbinds i materialet på så sätt att de följer tätt efter varandra i olika kombinationer och formuleras också på liknande sätt i intervjuerna och i begränsad utsträckning även så även i studerade dokument. De kommer dessutom inte till uttryck vid endast ett eller ett fåtal tillfällen i materialet, utan framstår snarare såsom återkommande inslag – och gör så med viss regelbundenhet.

Uppfattningen om tillhörighet artikuleras på flera sätt. Även om budskapet i det andra citatet nedan jämförelsevis pekar på att människor tillhör någonstans, görs det i form av *problembeskrivningar* och vad man verkar mena kan *hända* eller bli konsekvensen för ett land eller en region *om* eller *när* människor söker sig därifrån man hör till. Ett exempel på utsagor talande om detta är följande citat, vilket hämtas från intervjun med tjänstemannen. Jag har innan informantens svar ställt en fråga om bakgrunden till återvandringens aktualitet.

Intervjuare: Vad låg bakom tror du och till grund för samtalet eller diskussionerna om återvandring när det formulerades under nittioalet i dom här utredningarna?

¹¹⁴ Intervju riksdagsledamot 2003.11.05.

Tjänsteman: [...] Jag tror det fanns en medvetenhet om att bästa lösningen på flyktingproblem i världen det är överhuvudtaget att vi hjälper till, arbetar preventivt och förhindrar att flykten kommer till stånd. Och om flykten är nödvändig, att försöka begränsa flykten till samma region så att inte regionen drabbas av brain-drain och utarmning på det viset och att när konflikten har lösts i hemlandet, att man snabbt ska kunna återvända om man är i närheten och är man kanske i samma kulturkrets och inom samma region så underlättar det återvändandet och återuppbyggandet av det land man lämnar.¹¹⁵

Hemlandet eller regionen, menar informanten, riskerar utarmas på humankapital, ”brain-drain”, om människor, vilka förutsätts vara välutbildade, lämnar landet eller den region de tillhör. ”Tillhörighetstanken” artikuleras alltså här jämförelsevis jämte ett makroperspektiv om det bästa för ett land – nämligen att människor bör stanna kvar för att undvika att landet (eller regionen) utarmas. Frivillig återvandring blir i kölvattnet av detta framlyft om än indirekt såsom en insats för bidragande till att migrantens hemland eller regionen kan få tillbaka (eller behålla) kompetens och humankapital. Människor får samtidigt, tycks man mena, resa tillbaka dit de på något sätt tillhör.

Sammantaget är det alltså en statisk syn på hem och hemmahörighet som här tonar upp sig bakom en humanistisk tanke om att de människor som vill ha hjälp med att resa tillbaka, också ska få det. Återvandring – både den frivilliga och den tvångsmässiga – aktualiseras härvidlag, utifrån en oreflekterad uppfattning om vad som är bäst för den enskilda migranten liksom tänkta konsekvenser för hemlandet om en person lämnar det. Återvandringen verkar härmed samtidigt bli ett sätt att förmå människor att resa dit de, enligt informanterna, tillhör och vad informanterna uppfattar som ”hem”.

Ännu ett exempel. Excerptet nedan, förvisso hämtat från en riksdagsdebatt från slutet av 1990-talet och *något* utanför uppsatsens undersökningsperiod, innehåller och summerar empiriskt väl informanternas föreställningar beskrivna ovan (vad som är ’bäst’ för ’hemlandet’, problembeskrivningar om man lämnar det, et cetera):

Vi kan i dag se exempel på hur det går om man inte vidtar flyktförebyggande åtgärder i ett tidigt skede. Det gäller situationen i framför allt norra Irak. Där kan man tydligt se hur stormklockorna ringer. Alltfler människor – inte minst från det här området i norra Irak, men även från övriga Irak – söker sig från landet och tar sin tillflykt till andra länder, inte minst i Västeuropa, för att få skydd. Det här har börjat få en omfattning som vi kanske inte riktigt anade för ett halvår sedan, men inte minst höstens oroligheter i norra Irak har gjort att alltfler människor vill bege sig därifrån. Detta kan inte hanteras av enbart Sverige, utan det måste hanteras på ett internationellt sätt. Därför bör större insatser göras för att försöka stabilisera situationen i norra Irak, för att ge människorna där större hopp om framtiden och därmed också vilja att stanna kvar i sitt land.¹¹⁶

Noterbart är att citatet jämförelsevis jämte de tidigare urskiljer ett exempel – ur informantens synvinkel – på ett land där situationen är orolig och människor börjat söka sig därifrån. Insatser,

¹¹⁵ Intervju informant från Utrikesdepartementet 2003.12.18.

¹¹⁶ Protokoll riksdagsdebatt 1997/98:47, anförande nr 145.

inte endast från Sverige utan också från internationellt håll, behöver göras för att få situationen under kontroll och människor tillbaka till den plats eller det land man, enligt uttalandet, hör.

Tidigare studier har belyst frågor om tillhörighet kopplat till återvandringen. Carina Gustavsson och Lisbeth Gustafsson fokuserar i sin studie på svensk återvandringspolitik och hur den formerat sig under det senaste decenniet. Utgångspunkterna i Gustavsson och Gustafssons undersökning är frågor om i vilken utsträckning "[...] eventuella värderingar och olika uppfattningar om 'flyktingens bästa' styrts insatserna av frivillig återvandringspolitik", likaså om det existerar några politiska uppfattningar bakom återvandringen.¹¹⁷ Författarna pekar på uppfattningen att människor har en hemmahörighet och menar att den *finns* inom återvandringspolitiken. De skriver: (sic)" Detta är en intressant tanke om att alla människor har en typ utav ett statistiskt hem och är hemmahörande någonstans oavsett vad" (sic!).¹¹⁸ Gustavsson och Gustafssons notering förlänar oss ett visst stöd således. Även om detta stöd och Gustavsson och Gustafssons studie uppvisar förtjänster går tankegångarna kring tillhörighet att föra längre än till att endast peka på tillhörighetstankens förekomst eller existens inom återvandringspolitiken.

Tillhörighet är inte något nytt forskningsobjekt. Flertalet forskare har studerat detta område tidigare och inte sällan relaterat till eller inom IMER-forskningen. Ett exempel är redan nämnde Zoran Slavnic, vilken i rapporten *Att leva både här och där* intresserar sig för återvandringsprocesser kopplade till före detta kriget i forna Jugoslavien. Slavnics studie tar utgångspunkt i bosniska återvandrarens situation i Sverige vilket han undersökt med hjälp av intervjuer. Slavnic fastställer i fråga om tillhörighet att:

Svensk politik och tillämpad policy på området bygger inte på den konkreta situationen på plats som bestämmande för om och när återvandring är möjligt och under vilka villkor, vad gäller tidtabell, säkerhet och materiella villkor. Verksamheten bygger i stället på abstrakta antaganden om 'den naturliga tillhörigheten' samt på abstrakta antaganden om mänskliga rättigheter.¹¹⁹

Slutligen och vad som konstrueras utifrån detta är alltså att föreställningar om att människor tillhör en viss plats eller region någonstans inte endast *förekommer* inom återvandringen såsom Gustavsson med flera noterar. Återvandringen, om vi försanthåller Slavnics tankegångar, rentav *utgår från* eller *bygger på* sådana perceptioner, dessutom något grumliga sådana.

"Tillhörighet" verkar härvid sammantaget konstrueras, utifrån informanternas uttalanden, såsom en 'själklar' del inom den vidare återvandringen och vilken följaktligen kanske inte verkar ifrågasättas. I detta ingår som jag redan pekat på grumliga uppfattningar om vad som är människors bästa och till synes dystra beskrivningar eller konsekvenser för det ursprungslandet

¹¹⁷ C -Uppsats i socialt arbete: Carina Gustavsson och Lisbeth Gustafsson, *En inblick i den frivilliga återvandringspolitiken* (Lunds Universitet: Socialhögskolan, 2004), s. 6.

¹¹⁸ Ibid., s. 30.

¹¹⁹ Zoran Slavnic, *Att leva både här och där*, ThemES, no 8 2002, (Linköpings Universitet, Campus Norrköping, 2002), s. 7.

migranten lämnar, *om* eller *när* migranten lämnar det vill säga. Slutligen, för att förtydliga utifrån ovanstående, omges återvandringen av grumliga föreställningar om att människor tillhör någonstans och dit man förr eller senare har att återvända till.

Slutdiskussion och utblick

Föreliggande uppsats har återvandringen från Sverige under 1990-talet i blickfånget. Detta slutdiskuterande avsnitt knyter an till studiens syfte och tillvägagångssätt, men redogör i huvudsak för studiens slutsatser och resultat. Avsnittet innehåller även förslag till vidare forskning och därvidlag möjliga utmaningar att belysa närmare.

1980- och 1990-talet var två politiskt omvälvande decennier i Europa. Det var också två tidsperioder när flertalet europeiska länder såg som nödvändigt, bland annat på grund av politiska och militära konflikter som tvingade många människor på flykt, att föra upp flyktingpolitiska frågor på den politiska agendan. Allt detta, förmodligen ihop ett samtalsklimat där restriktiva och högerpopulistiska tankegångar trädde fram, resulterade i en på många håll migrationspolitisk omorientering. Sverige är ett exempel. En omorientering skedde i Sverige i den tidigare invandrings- och asylpolitiken i riktning mot och till förmån för en ”heltäckande” migrationspolitik, vari återvandring blev en till synes central hörnsten.

Uppsatsen och frågeställningarna tar sin utgångspunkt i denna omställning där uppgiften tillika syftet varit att försöka synliggöra återvandringens implementering i den, som nämnts, vidare migrationspolitiken. Syftet har primärt således inte varit att undersöka återvandringens sociala praktiker, utan desto snarare analysera och hålla fram de diskursiva praktikerna – det vill säga några av de föreställningar den förefaller förbunden med. Uppsatsens frågeställningar har med detta som utgångspunkt varit:

- Varför kommer återvandring överhuvudtaget upp på den politiska dagordningen?
- Vad för slags olika föreställningar skymtar i de diskurser som omgärdade återvandringen under delar av 1990-talet i Sverige?

Jag har, för att närma mig syftet och besvara de uppställda frågeställningarna, använt mig av kvalitativa djupintervjuer och en vidare diskursanalys – den senare inspirerad av de diskursanalytiska traditionernas grundpremissor.

Vilka slutsatser är då att dra utifrån denna uppsats? Med början i de mer anspråkslösa slutsatserna kan sägas att de europeiska länderna förefaller ha hanterat migration- och återvandringsfrågorna på skilda sätt. Hur hanterade då Sverige återvandringen och allra helst – vad för föreställningar eller ”världsbilder” omger den?

En föreställning, bland andra, och möjlig förklaring till att återvandringen blev aktuell på den politiska dagordningen under 1990-talet, handlar om en syn på återvandring såsom ett politiskt instrument och behövlig åtgärd inför framtiden. Essensen är att precis som idag kommer även massflyktsituationer att uppstå och människor behöva fly från krig och elände. Skillnaden är att framtidens flyktingsituationer och flyktingströmmar kan bli än fler i takt med att antalet konflikter och krig runt om i världen uppfattas vara fler. De europeiska länderna, inkluderat Sverige har att

hantera detta, anser man från statligt håll, och behöver därför olika instrument som förmår klara detta.

Detta kan tolkas såsom att tidigare politik och instrument ansågs vara otillräckliga för att hantera 1990-talets och möjligen framtida flyktingsituationer. Den tidigare politiken, verkar budskapet vara, stod i behov av en upprustning och modernisering – återvandringen blev ett led i dessa processer och ett 'nytt' aktivt sätt eller metod att hantera flyktingsituationer på. Därtill dessutom ett instrument vilket det inte har varit möjligt att implementera eller tillämpa aktivt migrationspolitiskt eftersom återvandringen stått i motsatsförhållande eller i kontrast gentemot de tidigare integrationspolitiska värderingar från sjuttioalet (se teoretisk referensram). Det tycks alltså ha skett någon form av värderingsförskjutning i vilken återvandringen blev en central pusselbit.

Till grund för återvandringens aktualitet och politiskt spörsmål bidrar nog även föreställningarna om ett migrationstryck. Såsom redogjorts för tidigare vittnar informanterna liksom studerade dokument om uppfattningar att Sverige, och Europa i övrigt, är ställt inför ett föresvävande migrationstryck orsakat av, framhålls det, bland annat demografiska förändringar (till exempel en ökad befolkning) i Tredje världen, men även länderna i Afrika bidrar. Detta, menar informanterna, utgör ett betydande problem som inte bara Sverige utan Europa, främst Västeuropa, behöver hantera, genom bland annat inrättandet av kontrollsystem vari återvandring kan vara en del. Återvandringen lyfts på detta sätt fram och via denna föreställning såsom en lösning på vad som under 1990-talet (och än idag?) anses vara ett "brännande" bekymmer: migrationstrycket.

Återvandringen och den migrationspolitiska implementeringen av densamme i Sverige under 1990-talet är tydligt omsluten av föreställningar utöver ovanstående, vilka har det gemensamt att de positionerar återvandring såsom behövlig, nödvändig och lösning på problem.

Återvandringen var under 1990-talet omgiven av fler föreställningar än de ovan nämnda om det förestående migrationstrycket och återvandringen såsom åtgärd inför framtiden, tillika led i en något slags modernisering av en tidigare politik vilken inte ansågs 'hålla måttet'. Andra föreställningar, grumliga och stundtals motsägelsefulla men icke desto mindre intressanta, pekar på att människor tillhör någonstans, samt att återvandringen blir aktuell då rörligheten ökat i och med globaliseringen vilken fört med sig billigare bättre teknik och förbättrade kommunikationer. Det heter även att återvandringen är frivillig, samtidigt finns tecken pekande åt ett annat håll vilket är skäl nog att fråga sig hur det egentligen är ställt med frivilligheten. Är det frivilligt? Sist men icke desto mindre finns diffusa, för att inte säga något paradoxala, uppfattningar om att flyktingarna skall förbereda sig på en längre tillvaro i Sverige. Parallellt förmedlas en uppfattning att återvandring är det överordnade målet.

Uppsatsen bekräftar alltså till en del tidigare forskning och undersökningar, bland annat ifråga om uppfattningarna om tillhörighet och frågan om hur frivillig återvandringen är. Den studie som föreligger bidrar förhoppningsvis ändock med vissa nyanser och nya perspektiv. Förhoppningsvis ifråga om idén om återvandringen såsom ett led i en modernisering och återvandring såsom ett nytt, modernt, verktyg att hantera flyktingströmmar på.

De särskilda återvandringsinsatser som genomfördes för somalier i Sverige under 1990-talet skall förstås, menar jag, mot bakgrund av bland annat de tankegångar som framställningen redogjort för. Även om redovisade föreställningar på sina håll endast delvis explicit anger att somalierna är en målgrupp, tycks de ändå i någon mening göra anspråk på att gälla för återvandringen generellt. Därmed kan det, med viss osäkerhet, finnas anledning att misstänka att föreställningarna gäller alla flyktingar överhuvud – oavsett bakgrund eller etnisk grupp. Uppfattningen att återvandringen är bästa lösningen på en flyktingsituation (se tidigare forskning) kan vara exempel på ovanstående. Ett andra exempel kan förmodligen vara den något grumliga idén att alla människor har en hemmahörighet eller tillhörighet. Sistnämnda tycks dessutom vara av helt eller delvis central betydelse däri, för att tala med Zoran Slavnic, att "[v]erksamheten [återvandringen] *bygger* [min kursiv] i stället primärt på abstrakta antaganden om den 'naturliga tillhörigheten' samt på abstrakta antaganden om mänskliga rättigheter."¹²⁰

Vad kan då de föreställningar denna uppsats redogjort för, samt de tidigare forskning presenterat, i förlängningen innebära? Vilken betydelse kan dessa föreställningar och återvandringen (i och med dess implementering i den vidare migrationspolitiken) få för de personer som berörs av den, det vill säga flyktingar och asylsökande? En möjlig eller rimlig utgång kan vara att personer berörda av återvandringen utvecklar olika livsstrategier eller sätt att handskas med detta – måhända särskilt om det rör sig om en tvångsmässig återvandring det vill säga återvändande. Härtill hör även att olika gemenskaper och möjligen diasporiska relationer kan uppstå och formera sig. Diaspora kan sägas uppstå i samspelet mellan å ena sidan en nationalstats politiska processer och å andra sidan en etnisk grupps nätverk eller föreningar och verksamhet. Allmänt refererar diaspora till medlemmar i en etnisk grupp vilka bor/lever i ett annat land än ursprungslandet men som bibehåller starka band till ursprungslandet.¹²¹ Huruvida somalierna såsom etnisk grupp har utvecklat denna typ av gemenskap och strategier är utifrån denna studie svårt att svara på – främst eftersom uppsatsens fokus inte varit att undersöka detta.

Slutligen, uppsatsen vilar på en kvalitativ grund. Det innebär bland annat att jag strävat efter att på djupet sökt förstå återvandringen i Sverige under 1990-talet, med de tankegångar den omgavs av. Men den kvalitativa grunden innebär även att vi svårligen, eller i vart fall högst varsamt, kan dra generella slutsatser. Detta främst då antalet intervjuer i denna studie varit få – närmare bestämt tre stycken: två riksdagsledamöter och en tjänsteman från UD. Uppsatsen är nog emellertid fullt tillräcklig för att visa på vissa antydningar, men inte heller mer än så. För att jämförelsevis mer generella slutsatser skall kunna nås vore det tänkbart att genomföra denna studie i större skala – det vill säga med fler informanter, avsevärt större mängd dokument och ytterligare fördjupade analyser.

¹²⁰ Zoran Slavnic, *Att leva både här och där*, ThemES, no 8 2002, (Linköpings Universitet, Campus Norrköping, 2002), s. 7.

¹²¹ Anteckningar från föreläsning av Khalid Khayati, på Institutionen för tematisk utbildning och forskning i Norrköping 5.5.2003.

En ambition med uppsatsen har varit att avge ett bidrag till befintlig IMER-forskning men även att den skall kunna vara ett inlägg i diskussioner om återvandringen i Sverige. Förhoppningen har även varit att uppsatsen i någon mening skall nyansera eller bidra med perspektiv på återvandringen och till dels till vad tidigare forskning har tänkt och tyckt kring återvandringen i Sverige under 1990-talet. I vilken utsträckning uppsatsen uppfyller dessa ambitioner och förhoppningar är svårt att svara på och överläts till läsaren att närmare bedöma. Att understryka är ändå att denna uppsats i viss utsträckning bekräftar tidigare forskning, samtidigt som den förhoppningsvis bidrar med något nytt.

Uppsatsen med de resultat den anför kan, förutom att vara inlägg i politiska eller vetenskapliga diskurser kring återvandring, bidra till att reproducera eller upprätthålla vissa föreställningar kring återvandring och måhända hur beslutsfattare (eng. policy makers) tycks ha manövrerat i återvandringens politiska farvatten i Sverige under delar av 1990-talet. Att mer precist avgöra vilken eller vilka uppfattningar eller 'sanningar' uppsatsen bidrar till att upprätthålla eller (om)skapa när det gäller detta är å ena sidan svårt att avgöra. Att vetenskapliga undersökningar ger upphov till nya uppfattningar och nya förutfattade meningar torde å andra sidan vara ett ofrånkomligt faktum. Detta faktum är en del av forskningens natur genom att den har till uppgift att vara kunskapsproducerande och prövande och vi kan endast hantera detta genom att erkänna att också vetenskapliga undersökningar kan skapa problem, likaväl som den kan lösa. Resonemanget kring vetenskaplig kunskapsproduktion och denna uppsats betydelse leder likaså åt ett annat håll, nämligen till förslag på inriktningar och frågeställningar till fortsatt forskning, vilket är vad nästa avsnitt ska beröra.

Förslag till fortsatt forskning

Med avstamp i denna uppsats förefaller ett flertal frågeställningar och infallsvinklar möjliga och intressanta för vidare forskning. Några förslag att fortsätta arbeta med kan i punktform summeras enligt nedanstående:

- Hur resonerar lagstiftare och beslutsfattare (t ex politiker, tjänstemän) idag kring återvandring? Hur ser retoriken ut? Vilka föreställningar finns? Är återvandring fortfarande någonting önskvärt? I sådant fall, varför? Vilka argument eller trossatser finns? Vilka skillnader i retorik och praktik föreligger mellan dagens retorik och praktik kring återvandring och 1990-talets? Omvänt, vilka argument finns till att *inte* ha en återvandringens politik? Dessa frågor kan vara relevanta att undersöka för att härigenom kan få syn på diskursiva förändringar och hur politiker och andra beslutsfattare (till exempel vid Migrationsverket) hanterar nutida återvandring och möjligen också hur de tänker sig dess framtid.

- Sprids idéer och information om eller kring återvandring även på annat håll utöver av staten? Exempelvis av statens remissinstanser? Eller av andra intressegrupper, föreningar eller organisationer? Om ja, vilka förhåller sig positivt respektive negativt inställda till återvandring? Hur ter sig samtalsklimatet? Vilka utsagor betraktas som ”naturliga” och accepteras okritiskt och vad råder det strid om? Vad är möjligt att säga och vad är inte? Skillnader i retorik och praktik? En fördel med att närmare belysa detta är att en blick kan fås för de arenor och kanaler varigenom olika åsikter om återvandring kommer fram.

Sammanfattning

Detta är en magisteruppsats från Samhälls- och Kulturanalysprogrammet.

Denna uppsats intresserar sig för återvandring. Utgångspunkten är förlagd till Sverige under 1990-talet. Under slutet av 1980-talet och genom 1990-talet blåser förändringens vindar i Sverige (och Europa) och kring nittioalets mitt utspelar sig en migrationspolitisk kursändring. Den tidigare invandrings- och asylpolitik Sverige haft får stå tillbaka för en ny och ”heltäckande” migrationspolitik. I och med denna omsvängning blir återvandring en central grundpelare i en vidare migrationspolitik, vilken den inte varit tidigare. Tidigare ansågs tvärtom en särskild politik för återvandring ogörlig, eftersom den skulle gå stick i stäv gentemot tidigare idéer om att via ekonomiskt stöd uppmuntra flyktingar till återvändande.

Uppsatsens syfte och frågeställningar tar utgångspunkt i denna politiska omsvängning. Det genomgripande syftet är att närmare belysa incitamenten och motiven för återvandringen och försöka finna svar på varför den blev en aktuell punkt på den politiska dagordningen. Syftet är likaså att bidra till en djupare förståelse för återvandringen genom att blottlägga de föreställningar den omges av. De centrala frågeställningarna är: varför återvandring? Varför blev den aktuell? Vilka föreställningar och ’världsbilder’ döljer sig bakom den? Hur talar och förhåller man sig från statligt håll (via SOU:s, propositioner et cetera) till återvandring? Vad döljer sig bakom den? För vem är återvandring angeläget – för migranterna själva eller de länder och myndigheter som implementerar återvandningsprogram och insatser? Uppsatsens underliggande ambition är även att bidra till ett vidare samtal om migrationspolitiska frågor i allmänhet och återvandningsfrågor i synnerhet.

Metodologiskt och teoretiskt grundar sig uppsatsen på kvalitativ metod i form av djupintervjuer och en vidare diskursanalys. Den senare förstås både som teori och metod. Uppsatsens teoretiska referensram utgörs, utöver diskursanalytiska utgångspunkter, av resonemang kring återvandring och vad som konstrueras i återvandningsdiskurser. Uppsatsen grundar sig vidare på kvalitativa intervjuer med två riksdagsledamöter och en tjänsteman stationerad vid Utrikesdepartementet (UD), samt på en bredare diskursanalys av offentliga texter i form av SOU-rapporter, propositioner, regeringens skrivelser, samt diverse dokumentation dit regeringsprotokoll, faxmeddelanden, PM och regeringsbeslut är inräknat.

Resultatet visar till att börja med att återvandringen under 1990-talet för svenskt vidkommande föreställdes såsom ett politiskt instrument och välbehövlig åtgärd inför framtiden. Den var nödvändig bland annat eftersom, anser man, Europas gränser, liksom Sveriges, var ställt under ett nära förestående migrationstryck. Något slags kontrollsystem ansågs behövt för att hantera dessa flyktingströmmar. Essensen är att precis som idag kommer även massflyktsituationer att uppstå och människor behöva fly från krig och elände. Skillnaden är att framtidens

flyktingsituationer och flyktingströmmar kan bli än fler i takt med att antalet konflikter och krig runt om i världen uppfattas vara fler. De europeiska länderna, inkluderat Sverige har att hantera detta, anser man, och behöver därför olika instrument som förmår klara detta.

Andra föreställningar som omslöt återvandringen pekar på att människor tillhör någonstans, samt att återvandringens aktualitet ökat i och med globaliseringen och vad den fört med sig i form av billigare, förbättrad teknik och förbättrade kommunikationer. Detta innebär att människor har fått bättre förutsättningar och möjligheter att kunna förflytta sig mellan olika destinationer. Den tidigare politiken var otillräcklig för att hantera 1990-talets och möjligen framtida flyktingsituationer. Den tidigare politiken, verkar budskapet vara, stod i behov av en upprustning och modernisering. Återvandringen blev ett led i dessa processer och ett 'nytt' sätt att hantera flyktingsituationer på. Det tycks alltså ha skett någon form av värderingsförskjutning i vilken återvandringen blev en central pusselbit.

Till vidare forskning föreslås ett fortsatt undersökande av återvandringen. Tänkbara frågor är: Sprids återvandringssidéer även av andra aktörer än den svenska staten? Eller av andra intressegrupper, föreningar eller organisationer? Om ja, hur positionerar sig dessa – positivt eller negativt inställda? Hur ter sig samtalsklimatet? Vilka utsagor betraktas som "naturliga" och accepteras okritiskt och vad råder det strid om? Vad är möjligt att säga och vad är inte? Skillnader i retorik och praktik?

Referenser

Tryckta källor

- Beck, Ulrich, *Vad innebär globaliseringen? Missuppfattningar och möjliga politiska svar* (Göteborg: Daidalos, 2001)
- Bergström, Göran, Kristina, Boréus, *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys* (Lund: Studentlitteratur, 2000)
- Castles, Stephen, Miller, Mark J., *The age of migration – International Population Movements in the Modern World* (New York: The Guilford Press, 1998)
- Demker, Marie, Malmström, Cecilia, *Ingenmansland? Svensk immigrationspolitik i utrikespolitisk belysning* (Lund: Studentlitteratur, 1999)
- Eliasson, Björn, *Diskurser om informationsambället*, (diss., Karlstad universitet, 2005)
- Fairclough, Norman, *Discourse and social change* (Cambridge: Polity Press, 1992)
- Fägerborg, Eva, ”Intervjuer” i *Etnologiskt fältarbete*, red. Lars Kaijser m.fl. (Lund: Studentlitteratur, 1999)
- Gilje, Nils, Grimen, Harald, *Samhällsvetenskapernas förutsättningar* (Göteborg: Daidalos, 1998)
- Hakim, Catherine, *Research design – Successful designs for social and economic research Second edition* (London: Routledge, 2000)
- Hammar, Tomas, *Migration, Befolkning och fattigdom: Ett teoretiskt och empiriskt projekt om syd-nord migration och I-ländernas invandringsreglering* (Stockholms universitet: Centrum för Invandringsforskning, 1994)
- Hammond, Laura ”Examining the discourse of Repatriation: Towards a More Proactive Theory of Return Migration”, i *The End of the refugee cycle? Refugee Repatriation and Reconstruction*, red. Richard Black & Khalid Koser (New York: Berghahn Books, 1999)
- Harrel-Bond, Barbara E., ”Repatriation. Under what conditions is it the best most desirable solution for refugees?” i *African Studies Review*, Vol 32, No. 1 (1989)

- Johansson, Christina, *Utvärdering av återvändarverksamheten på Sociala missionen*, ThemES, no 9 2002, (Norrköping: Linköpings Universitet, 2002)
- Johansson, Rune, "Gemenskapens grunder. Etnicitet som konstruktion och process", i *Etnicitetens gränser och mångfald*, red. Erik Olsson (Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2000)
- Josselson, Ruthellen red., *Ethics and Process in The Narrative Study of Lives Volume 4* (Newbury Park: Sage Publications, 1996)
- Klinthäll, Martin, *Return migration from Sweden 1968-1996. A Longitudinal Analysis* (diss., Lunds universitet, 2003)
- Kvale, Steinar, *Den kvalitativa forskningsintervjun* (Lund: Studentlitteratur, 2000)
- Malkki, Liisa H., *Purity and Exile. Violence, memory, and national cosmology among hutu refugees in tanzania* (Chicago: The university of Chicago Press, 1995)
- Norström, Eva, "Mistro styr asylprövning", i *Invandrare och Minoriteter* 2004:1
- Olsson, Erik, *Händelse eller process? Om återmigration som frivillig återvandring MERGE 1/01* (Norrköping: Linköpings Universitet, 2001)
- Olsson, Erik, "Event or Process? Repatriation practice and open-ended migration" i *Transnational Spaces* red. Maja Povrzanoviy Frykman (Malmö: Malmö högskola, 2004)
- Schierup, Carl-Ulrik, Ålund, Aleksandra, Borgegård, Lars-Erik, *Finns det en väg tillbaka? Projektskiss till SFR "Nordisk jämförande studie om flyktingmottagande"* (Umeå: Umeå Universitet, 1994)
- Schutz, Alfred, *Collected papers II. Studies in social theory* (The Hague: M. Nijhoff, 1971)
- Slavnic, Zoran, *Att leva både här och där. Återvandringsprocessen bland Bosnier i Sverige*, ThemES, no 8 2002 (Norrköping: Linköpings Universitet, 2002)
- Södergran, Lena, *Svensk invandrar- och integrationspolitik. En fråga om jämlikhet, demokrati och mänskliga rättigheter* (Umeå: Umeå Universitet, 2000)
- Tesfahuney, Mekonnen, *Imag(in)ing the Other(s). Migration, Racism and the Discursive Constructions of Migrants* (diss., Kulturgeografiska institutionen: Uppsala universitet, 1998)

Tollefsen-Altamirano, Aina, *Seasons of Migrations to the North - A study of Biographies and Narrative Identities in US-Mexican and Swedish-Chilean Return Movements*, Umeå Universitet (diss., Umeå, 2000)

Tollefsen-Altamirano, Aina, Appelqvist Maria, *En ny flyktningspolitik i Norden? Utviklingen av midlertidig beskyttelse på 1900-tallet*, Nord 1998:17 (København: Nordisk ministerråd, 1998)

Van Hear, Nicholas, *New diasporas. The mass exodus, dispersal and regrouping of migrant communities* (Seattle: University of Washington Press, 1998)

Winther Jörgensen, Marianne, Phillips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod* (Lund: Studentlitteratur, 2000)

Öhlander, Magnus, Kaijser, Lars, *Etnologiskt fältarbete* (Lund: Studentlitteratur, 1999)

Uppslagsverk

Bonniers Svenska ordbok, 7 rev upplagan, (Stockholm: Albert Bonnier Förlag, 2001)

Aktuellt 1992, red. Dick von Horn (Malmö, 1993)

Nya stora synonymordboken, 2 omarbetade upplagan (Stockholm: Strömbergs Bokförlag, 2000)

Otryckta källor

I författarens ägo:

Anteckningar från föreläsning av Khalid Khayati, på Institutionen för tematisk utbildning och forskning i Norrköping 5.5.2003.

Gustavsson, Carina, Gustafsson, Lisbeth, *En inblick i den frivilliga återvandringspolitiken. Diskussion kring värderingar som underlag för en "god" återvandringspolitik*. Uppsats i socialt arbete (Lunds universitet: Socialhögskolan, 2004)

Empiriska källor

Invandrar- och flyktingkommittén, Faxmeddelande, daterat 1994-04-27.

Proposition 1996/97:25. *Svensk migrationspolitik i ett globalt perspektiv* (Stockholm, 1996)

Regeringsbeslut 24, Dnr Ku/895/IP, daterat 1994-03-17.

Regeringens skrivelse 1996/97:24

Riksdagsprotokoll 1996/97:39.

Riksdagsprotokoll 1997/98:47.

Riksdagsprotokoll 1996/97:111.

SIV, internt utkast om undersökningsuppdraget, daterat 1994-05-30.

SIV, *Mångfald och ursprung. Rapport från multietniskt Sverige* (Norrköping, 1997)

Sociala Missionen, internt arbetsmaterial, daterat år 1996.

Sociala missionen, internt telefaxmeddelande, daterat 1994-04-28.

SOU 1993:113, *Invandring och asyl i teori och praktik* (Stockholm, 1993)

SOU 1995:75, *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995)

Transkriptioner från intervjuer med:

Riksdagsledamot, 031015

Riksdagsledamot, 031105

Högre Tjänsteman UD, 031218

Internet

Forskningsetik, <http://www.forskningsetikprovning.se/index.htm>.

Migrationsverkets Hemsida, <http://www.migrationsverket.se>.

Riksdagens Hemsida: <http://rixlex.riksdagen.se/htbin/thw>.

Vetenskapsrådet, www.vetenskapsradet.se.

Bilaga 1 - Definitioner och Centrala begrepp

Här nedan följer ett antal för uppsatsen centrala begrepp samt på sina håll vissa inflikningar, kommentarer och funderingar. Begreppen är uppställda i alfabetisk ordning (a..b..c).

Asyl

Uppsatsen tar avstamp i flyktingpolitiska kommitténs definition vilken är densamma som den som återfinns i utlänningslagen. Med asyl menas således: ”att uppehållstillstånd har beviljats en person därför att han/hon är att anse som flykting enligt Flyktingkonventionen eller därför att han/hon är krigsvägrare eller är de facto-flykting.”¹²²

Asylsökande

Person(er) som söker asyl i ett land.

Flykting

Flyktingbegreppet är lika diffust som det är omdiskuterat. Migrationsverkets (tidigare 'Statens invandrarverk, SIV) definition av 'flykting' utgår från svenska utlänningslagen och Genèvekonventionen där begreppet definieras enligt följande: ”Med flykting avses i denna lag en utlänning som befinner sig utanför det land som han är medborgare i, därför att han känner välgrundad fruktan för förföljelse på grund av sin ras, nationalitet, tillhörighet till en viss samhällsgrupp eller på grund av sin religiösa eller politiska uppfattning, och som inte kan eller på grund av sin fruktan inte vill begagna av detta lands skydd.”¹²³ Utan att närmare fördjupa mig i kön- och genusfrågor men det finns ändå anledning att fråga sig om 'förföljelse på grund av kön' är invävt i definitionen. Är det invävt i definitionen och i sådant fall hur eller på vad sätt? Möjligtvis kan könsaspekten inrymmas under formuleringen ”en viss samhällsgrupp”, detta är dock något tveksamt däri jag ställer mig frågande till om exempelvis ”kvinnor” eller ”män” är att se som ”vissa samhällsgrupper” då dessa är högst differentierade. I uppsatsen utgår jag från ovanstående definition med tillägget att även ”förföljelse på grund av kön” ingår. Slutligen har även Norström pekat på flyktingbegreppets diffusa karaktär. I en artikel i forsknings tidskriften *Invandrare & Minoriteter* menar hon att begreppet kan spegla allt möjligt, från frihetshjälte till offer eller rentav illegal migrant.¹²⁴

Humanitära skäl

Asylsökande kan få uppehållstillstånd på basis av humanitära skäl, till exempel på grund av svår sjukdom, handikapp. I en SOU-utredning heter det att ”dessa är individuella och det är svårt att ge en generell beskrivning av vad som avses. Två huvudgrupper kan emellertid urskiljas: personligt humanitära skäl och politiskt humanitära skäl. Det förra hänför sig till den sökandes

¹²² SOU 1995:75, *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995), s. 343.

¹²³ SIV, *Mångfald och ursprung. Rapport från multietniskt Sverige* (Norrköping, 1997), s. 147.

¹²⁴ Eva Norström, ”Misstro styr asylprövning”, i *Invandrare och Minoriteter* 2004:1, s. 14.

personliga förhållanden och det senare till en blandning av personliga förhållanden och förhållanden i hemlandet”.¹²⁵ Allvarlig sjukdom liksom handikapp tillhör den första av dessa två huvudgrupper.

Migration

Migration är människors geografiska rörelser inom eller mellan länder men med syftet är att byta bosättningsort. Begreppet innefattar alltså såväl emigration (flyttning från) som immigration (flyttning till) ett land.

Push and Pull-faktorer

Push and pull-faktorer avser, enligt flyktingpolitiska kommittén, de orsaker som tvingar människor att lämna sina hem samt orsaker eller faktorer som gör att människor reser till ett visst land eller område.¹²⁶

Uppehållstillstånd

Uppehållstillstånd är till - skillnad från migrationsbegreppet – inte rörelserna utifrån beskrivningen ovan (se förklaringen till migration), utan rätten att ”resa in och vistas i landet. Tillståndet kan vara tidsbegränsat eller permanent (PUT).”¹²⁷

Återvandring/Återvändande

I rapporten *Mångfald och ursprung* har Migrationsverket (tidigare Statens invandrarverk) definierat återvandring såsom: ”Person med permanent uppehållstillstånd som för bosättning återvänder till tidigare hemland”. Återvändande definieras ”Asylsökande eller person med tillfälligt uppehållstillstånd som återvänder till tidigare hemland”.¹²⁸ Begreppet ’återvändande’ har inte desto mindre fått en tveeggad användning. Migrationsverket använder dels termen i anslutning till när personer fått avslag på asylansökan eller blivit utvisade. Verket använder dels begreppet ibland närapå synonymt med- eller i anslutning till frivillig återvandring.

¹²⁵ SOU 1995:75, *Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv* (Stockholm, 1995), s. 345.

¹²⁶ Ibid., s. 346.

¹²⁷ SIV, *Mångfald och ursprung. Rapport från multietniskt Sverige* (Norrköping, 1997), s. 150.

¹²⁸ Ibid., s. 151.